

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əzməmmədov Qalib Aydın oğlu

“Sahibkarlıq fəaliyyətində idarəetmə innovasiyalarından istifadə olunması”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı:

060409 “Biznesin idarə edilməsi”

İxtisaslaşma:

“Biznesin təşkili və idarə edilməsi”

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof.Abbasov A.B.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dosent Abbasova R.Ə.

Kafedra müdiri:

i.e.n. dos.M.Ə.Əliyev

BAKİ – 2017
MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil 1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin innovasiyalı inkişafının nəzəri- metodoloji əsasları	6
1.1. İnnovasiya fəaliyyətinin əsas anlayışları və subyektləri.....	6
1.2. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafına mane olan amillər və onların xarakteristikası	15
1.3. Sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf mexanizminin formalaşması	23
Fəsil 2. Reinjiniring innovasiya menecmentinin xüsusi növü kimi	29
2.1. Biznes – reinjiniringin əsas anlayışları və konsepsiyaları	29
2.2. Biznes – reinjiniringin məqsədi və inkişaf mərhələləri	37
2.3. Reinjiniring strategiyasının işlənilməsi və reallaşdırılması	45
Fəsil 3. Sahibkarlıq fəaliyyətində idarəetmə innovasiyalarından istifadənin təkmilləşdirilməsi	54
3.1. Şirkətin innovasiya siyasətinin formalaşması və modernləşdirilməsi	54
3.2. Sahibkarlıq fəaliyyətində rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin rolu	61
3.3. Sahibkarlıq fəaliyyətində innnovasiyalardan istifadənin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi	67
Nəticə	79
Ədəbiyyat	81

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf mərhələsinin təsərrüfat fəaliyyətinin xarici və daxili mühitindəki əhəmiyyətli dəyişikliklər ilə xarakterizə olunur. Bunun nəticəsində, yeni məhsul və xidmətlərin təklifində rəqabəti kəskinləşdirən, onların keyfiyyət xüsusiyyətlərini yaxşılaşdıran elmi-texniki tərəqqi templərinin sürətlənməsi baş verir.

Bazar münasibətləri şəraitində rəqabətə davamlı məhsulların istehsalı ilk növbədə, müəssisədə yeniliyin tətbiqi nəticəsində məsrəflərə qənaət etməklə yüksək mənfəətə nail olmaqla əldə olunur. Beləliklə, istənilən sahibkar müəssisəyə innovasiyanın cəlbində maraqlı olur. Sahibkarlığın innovasiya forması iki istiqamətdə özünü büruzə verir: texnoloji və məhsul innovasiyası. Texnoloji innovasiya zamanı yeniliyi müəssisəyə tətbiq edərək mövcud məhsulun daha da təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu cür sahibkarlıq maddi texniki bazanın inkişaf etdirilməsinə əsaslanır. Məhsul innovasiyası istehlakçıların tələblərinin dəyişməsi ilə yeni məhsul istehsalını özündə təşkil edir. Bir sözlə, innovasiya sahibkarlığı mütərəqqi texnika və müasir texnoloji üsullarla yüksək keyfiyyətli məhsulların hazırlanmasını həyata keçirən təsərrüfat subyektləri nəzərdə tutulur. Dünya ölkələrinin gəldiyi qənaətə əsasən, dünya iqtisadiyyatında rəqabət aparan ölkələrdən səmərəli innovasiya sisteminə malik olan, eyni zamanda mütərəqqi məhsul istehsalını həyata keçirməyə imkan verən infrastruktur sahələrin inkişafına nail olan subyektlər qalib gəlirlər. Ölkəmizdə innovasiyaya əsaslanan sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşmasının əsas amili kimi nəzərdə tutulur. Innovativ yenilikləri ərsəyə gətirən adətən, iri firmalar olur. Buna səbəb isə bu sahənin böyük maliyyə vəsaiti tələb etməsidir. Lakin, kiçik firmalar isə daha tez bu yeniliyi müəssisəyə cəlb etməyə qadirdilər.

Müəssisənin innovasiya fəaliyyətinin düzgün reallaşdırılması ilk növbədə, müəssisədə innovasiya layihələrinin əvvəlcədən iqtisadi səmərəliliyinin düzgün müəyyənəndirilməsindən və həyata keçirilməsi üsullarının seçilməsindən asılıdır.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf mərhələsində biznesin idarə olunması problemləri ön plana keçmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, əksər hallarda yerli müəssisələrin müflisləşməsi onların menecmentinin lazımi səviyyədə olmaması ilə bağlıdır. Bu, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün şirkətlərə aiddir. Təcrübə sübut edir ki, mülkiyyət üzərində xüsusi sahibliyə keçid heç də ona rəhbərliyin yaxşılaşmasına zəmanət vermir. Mülkiyyəti idarə etmək bacarıqsızlığı böyük itkilərə, rəqabətqabiliyyətli səviyyənin aşağı düşməsinə, bazar perspektivlərinin itirilməsinə səbəb olur. Məhz bununla əlaqədar olaraq müasir şəraitə daha çox uyğun gələn yeni menecment metodları və alətlərinin axtarışına və təcrübədə tətbiqinə obyektiv zərurət yaranır. Bunların içərisində biznes-planlaşdırma, biznesin injiniringi və reinjiniringi, eləcə də biznesin modelləşdirilməsi daha çox özünü doğrultmuşdur.

Tədqiqatın predmeti – innovasiyalara əsaslanan cəmiyyətdə idarəetmənin nəzəri və praktiki cəhətdən öyrənilməsi, obyektini isə innovasiya əsasında mövcud olan sahibkarlıq mühiti və onun idarə edilməsi yolları nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri- ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin innovasiyalı idarə edilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili, bu sahədə fəaliyyət göstərən subyektlərin mövcud durumu, bu sahənin inkişafı istiqamətində yerinə yetirilən kompleks tədbirlərin öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin yeni texnika və texnologiyaya əsaslanaraq inkişafının araşdırılması;
- innovasiya sahəsində iştirak edən subyektlərin, infrastruktur sahələrin vəziyyətini qiymətləndirmək və bunların bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsi;
- sahibkarlığın innovativ layihələrə əsaslanaraq həyata keçirilməsinin əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
- biznes-reinjiniringin mahiyyətinin idarəetmə sistemində rolunun yeni nəzəri, texniki, iqtisadi-metodoloji aspektlərdən öyrənilib aşkara çıxarılması;

- iqtisadi islahatların müxtəlif mərhələlərində biznes-reinjinirinqdən istifadə əsasında müəssisənin xarici mühitin dəyişməsinə uyğunlaşdırılması xüsusiyyətlərinin öyrənilib aşkara çıxarılması;

- biznesin idarə edilməsində reinjnirinq strategiyasının müxtəlif istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- sahibkarlıq fəaliyyətində rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin rolunun öyrənilməsi;

- sahibkarlıq fəaliyyətində innovasiyalardan istifadənin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici ölkə alimlərinin əsərləri, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları, İqtisadiyyat, Maliyyə və Vergilər nazirliklərinin, konfrans materialları, həmçinin internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- sahibkarlıq fəaliyyətinə birbaşa təsir edən innovativ inkişafın elementlərinin istehsalat tətbiqi sahəsində müasir yanaşmalar ümumiləşdirilmişdir;

- sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf mexanizminin formalaşması yolları təhlil edilmişdir;

- biznes-reinjinirininqnin tətbiqi əsasında yeni tipli sahibkarlıq strukturlarının formalaşması meyarları əsaslandırılmışdır;

- biznes-reinjinirininqnin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə dair təkliflər verilmişdir;

- sahibkarlıq fəaliyyətində rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin rolu əsaslandırılmışdır;

- Sahibkarlıq fəaliyyətində innovasiyalardan istifadənin dövlət tənzimlənməsinin önəmliliyi təhlil edilmişdir;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işlənib hazırlanmış müddəalar, tövsiyələr və nəticələr bazar strukturlarının müəssisələri tərəfindən istifadə oluna bilər.

FƏSİL 1. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNNOVASIYALI İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İnnovasiya fəaliyyətinin əsas anlayışları və subyektləri

İnnovasiya anlayışı XX əsrin əvvəllərində Avstriya iqtisadçısı Y.Şumpeter tərəfindən “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi”lə elmə daxil edilmişdir. O, innovasiya sahibkarlığının mahiyyətini açmış və bununlada o, innovasiyanı müəssisənin idarəetmə sisteminin və texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsi kimi qeyd etmiş və bütün bu proseslərdə sahibkarın roluna diqqət yetirmişdir. Ona görə innovasiya müəssisə fəaliyyətinə yeniliyin tətbiqi və hər bir ixtiradan və ya kəşfdən istifadədir. İEO-in əksəriyyətində təhsil və elmin maliyyələşdirilməsi bir daha “biliklər iqtisadiyyatının əsası innovasiyadır” fikrini əsaslandırmağa imkan verir.

İnnovasiya müəssisənin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və bunun bir yolu olaraq ETT-nin nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi nəticəsində məhsul istehsalına çəkilmiş xərcləri aşağı salaraq, rəqabətə davamlı məhsul istehsalının təşkili, əmtəələrin keyfiyyətinin artırılması prosesidir. ETT-nin nailiyyəti olaraq tullantısız texnologiyanın müəssisəyə cəlbi tullantılara qənaət etməklə həmin tullantıların yenidən isehsala cəlbi və nəticədə, məhsul həcmının artırılması mümkündür. İnnovasiya prosesi, həmçinin, müəssisədə kütləvi istehsalın təşkilini stimullaşdırır. İnnovasiyanın tətbiqində sahibkarların rolu daha yüksəkdir. Belə ki, bunu zəruri edən ilk amil bazara daxil olan yeni rəqiblərin daha mütərəqqi məhsul istehsal etmək istəyi, sahibkarı mövcud məhsulun yeni çeşid və modellərinin hazırlanmasına, istehsalın daha da təkmilləşdirilməsinə meyl etdirməsidir. İnnovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar aiddir:

1. Elmi-texniki layihələrin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi;
2. İşçi qüvvəsi və onları hərəkətə gətirən əmək vasitələrinin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri aparılması üçün tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;
3. Xərclərə qənaət edən texnikanın işlənilib hazırlanması və tətbiqi.

Ölkəmizdə milli innovasiya sistemində lazımı səviyyənin əldə edilməsi məqsədilə Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən 2009-2020-ci illəri nəzərdə tutan “Azərbaycan Respublikasının Milli İnnovasiya Sisteminin Formalaşması və

İnkişafı Proqramı”nın layihəsi işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramın başlıca hədəfi ölkədə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, resurslardan səmərəli istifadəni təmin edən, dünya bazarında rəqabətədavamlı, elmtutumlu məhsulların istehsalına şərait yaradan, dayanıqlı iqtisadi inkişafa səbəb olan, xalqın maddi durumunun yüksəldilməsini təmin edən sosial yönümlü iqtisadiyyatın qurulmasına əsaslanır.

Dövlət proqramının reallaşdırılması üzrə tədbirlərə sahə və regionların əsas göstəriciləri və hər il dəyişdirilən, formalaşan və dövlət tərəfindən təsdiqlənən innovasiya inkişafı layihələri daxildir.

Həmin proqramın işlənib hazırlanmasının əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkədə milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması;
- İnnovasiya fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan sosial-mədəni və iqtisadi hüquqi mühitin formalaşması;
- Müasir texnologiyalar əsasında istehsal fəaliyyətinin və iqtisadiyyatın sosial sferasının maddi-texniki bazasının yenilənməsi;
- İqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında yüksək keyfiyyətli innovativ yeniliklərin tətbiq olunması;
- İxrac və idxal əməliyyatlarının həyata keçirilməsində yüksək keyfiyyətli məhsulların və avadanlıqların payının artması;
- Tədqiqatçıların, yaradıcı şəxslərin, ixtiraçıların yaradıcılıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin bərqərar olunması.

Proqramda MİS-nin əsasını təşkil edən üsürlərin və təşkilati-struktur elementlərinin formalaşması planı öz əksini tapmışdır. Bununla da, innovasiya prosesində iştirak edən subyektlər-elm, təhsil, istehsal, bazar–arasındakı münasibətlərin gücləndirilməsi; elmtutumlu məhsullar bazarının formalaşması; patentlərin, elmi işlərin, ixtiraların, intellektual mülkiyyətin kommersiyalaşdırılması mexanizmlərinin formalaşdırılması; innovasiya fəaliyyətinə investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi; kadr potensialının innovasiya sahələrində və

inkişaf regionlarında yerləşdirilməsi proqramda əks olunmuşdur. Proqramda, həmçinin, yaradıcı əmək fəaliyyətinin elmi tədqiqatların həyata keçirilməsində iştirakını nəzərə alaraq innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilən tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Bu tədbirlər innovativ yeniliklərin əldə olunmasında və texnoloji inkişaf sahələrində nailiyyətlərin əldə olunmasında iştirak edən bütün işçilərə əmək haqqının ödənilməsi və eləcə də, həmin şəxslərin mükafatlandırılması istiqamətində müəyyən dəyişikliklər edilməsinə əsaslanır. Eyni zamanda innovasiya fəallığının yüksəldilməsində başlıca rol oynayan büdcə-vergi, pul-kredit, gömrük, qiymət siyasətinin aparılmasını təmin edən tədbirləri özündə təşkil etmişdir. Belə ki, bəzi innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi baxımından innovasiyaya əsaslanan müəssisələrin aldıkları kreditlərin qaytarılmasına dövlət tərəfindən zəmanət verilməsi və kredit üzrə faizlərin qaytarılması üçün dövlət tərəfindən verilən imtiyazdan istifadə olunması planlaşdırılır. Tədqiqatların aparılması üçün ölkəyə idxal olunan maşın və avadanlıqlar üçün ödənilməsi nəzərdə tutulan gömrük rüsumu və ƏDV-dən azad edilmə nəzərdə tutulmuşdur. Ölkənin innovasiya sisteminin inkişafının prioritet istiqamətləri əqli və sənaye mülkiyyəti bazarının inkişaf mexanizminin yaradılmasıdır.

Bu istiqamətdə dövlət siyasətinin başlıca tədbirlərindən biri yüksək ixtisaslı elmi kadr potensialının inkişafının dəstəklənməsindən ibarətdir ki, bura aşağıdakıları aid etmək olar:

İntellektual şəxslərin və mütəxəssislərin hüquqi mənafelərinin müdafiə edilməsi; elmi işçilərin əmək haqqının artırılması; kadrların tərkibində cavanlara üstünlük verilməsi; bu sahədə istedadı olan şəxslərin texnika və texnologiyadan istifadəyə yönləndirilməsi; innovasiya sahəsində bacarığı olan gənclərin ölkəni tərk etməsinin qarşısının alınması; ölkədən emiqrasiya etmiş elmi kadrların və mütəxəssislərin ölkəyə geri qayıtmasının stimullaşdırılması və s. tədbirləri təşkil edir. İnnovasiya proqramında intellektual mülkiyyətin müdafiəsi və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün bu istiqamətdə infrastruktur sahələrin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. İntellektual mülkiyyət obyektlərinin

qorunub saxlanması əqli fəaliyyətin nəticələrinin ölkədən qanuna zidd əməllərlə çıxarılmasının qarşısının alınması, həmçinin, zehni əməyin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması zamanı müəlliflik hüquqlarının təmin olunması mexanizmlərinin formalaşmasını nəzərdə tutur.

Ölkədə innovasiya sahəsində həyata keçirilən fəaliyyətin inkişafının struktur bazası sahə ETİ, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına aid olan institutlar, təhsil və tədqiqat müəssisələrindən ibarətdir. Bu təşkilatlar vasitəsilə elmi-texniki nailiyyətlərin intellektual məhsula çevrilməsi və istehsal prosesinə tətbiqi nəticəsində iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq olar. Buna səbəb həmin tədqiqat müəssisələri ölkənin əsas sənaye sahələri ilə əlaqədə fəaliyyət göstərərək yüksək ixtisaslı kadrlara malik olurlar. Innovasiya proqramının yerinə yetirilməsi üzrə nəzərdə tutulan maliyyə mənbələri bunlardır:

- Innovasiya fondları;
- Dövlət büdcəsindən innovasiya layihələrinə və proqramına vəsaitlərin ayrılması;
- Müəssisələrin öz vəsaitləri;
- Bank tərəfindən kreditlərin verilməsi;
- Səhmlərin alınması yolu ilə;
- Xarici investisiyanın cəlbi və s.

Ümumilikdə, milli innovasiya sisteminin formalaşmasının 2 aspektini- Avropa-Amerikan və yapon modelini fərqləndirmək olar. Amerika-Avropa MİS modelinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır: 1) ETTKİ-yə daha çox maliyyə vəsaiti ayırır; 2) həmin maliyyə vəsaitlərinin çox hissəsi dövlət tərəfindən ayrılır; 3) dövlət həmçinin, intellektual mülkiyyət obyektlərinin müdafiəsini təmin edir; 4) sənaye ilə təhsil müəssisələri arasında sıx əməkdaşlığın qurulması .

Yapon modeli isə elmi ideyaların və texnikanın xaricdən əldə olunaraq istehsala yönəlməsini nəzərdə tutur. Lakin, MİS-nin fərqli olmasına baxmayaraq onlar üçün ümumi cəhət dayanıqlı iqtisadi inkişafın əldə olunması, ölkənin rəqabətə davamlılığının əldə olunması və insanların rifah halının yaxşılaşmasıdır. Milli innovasiya sistemi ölkə daxilində mövcud olan çoxsaylı amillərin təsiri

altında təşkil olunmuşdur. Bu amillərə: ölkənin ölçüləri, coğrafi mövqeyi, təbii ehtiyatları, sahibkarlıq formalarının xarakteristikası.

Dövlət tərəfindən MİS-in tənzimlənməsi aşağıdakı şəkildə həyata keçirilir:

- 1) İnnovasiya inkişafı strategiyasının işlənib hazırlanması;
- 2) Elmi-texnoloji sahədə proqnozların verilməsi və əsas prioritetlərinin müəyyən olunması;
- 3) Dövlət tərəfindən elmi-texniki sahədə siyasətin, innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, bundan başqa kadr ehtiyatının formalaşması;
- 4) MİS-də iştirak edən subyektlərin qarşılıqlı əlaqələrinin və innovasiyaya əsaslanan sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi;
- 5) İnnovasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;
- 6) İnnovativ yeniliklərə dövlət dəstəyini artırmaqla və bu sahənin stimullaşdırılması;
- 7) Elmi araşdırma işlərinin və innovasiya tədqiqatlarının dəstəklənməsi.

İnkişaf etmiş ölkələrdə son zamanlarda bir sıra proseslərin elmi-texniki fəaliyyətin nəticələrinə əsaslanması nəticəsində həmin proseslər daha da fəallaşmışdır. Buna misal olaraq, innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə şərait yaradan innovasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsini, informasiya cəmiyyətinə keçid insanların elmi fəaliyyətinin kommersiyalaşdırılmasını, əqli fəaliyyətin nəticəsini, intellektual məhsulu göstərmək olar. MİS-i formalaşdıran bir sıra amillər mövcuddurki, yalnız həmin amillərin təsiri altında MİS formalaşır. Bu amillərə ilk növbədə, yetərli miqdarda intellektual və texnoloji potensialın mövcudluğu; innovasiya prosesinin iştirakçılarının sayının daim artması; təsərrüfat subyektlərinin innovasiyaya tələbinin formalaşması; innovasiya proseslərinin maliyyələşdirilməsinə şərait yaradan ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi və bu kimi digər amillər MİS-i yaradan amillərdir.

İqtisadi inkişafa sahib olan bir sıra ölkələrdə milli innovasiya sisteminin fəaliyyəti gedişində əldə olunan elmi nailiyyətlərin, əqli əməyin nəticələrinin istehsalata cəlb olunmasında bir sıra təşkilatlar vacib rol oynayır. Bunlara isə intellektual mülkiyyət bazarının və innovasiya infrastrukturunun yaranması ilə nail

olmaq olar. Sonuncuya nümunə olaraq, biznes-innovasiya, telekommunikasiya, texnoparklar, biznes-inkubatorları, konsaltinq firmaları, innovasiya-texnoloji mərkəzləri göstərmək olar. Əvvəllər dar anlamda anlaşılan milli innovasiya sistemi yalnız elm və texnologiyani nəzərdə tuturdu və firmalar daha çox öz işlərində bu amillərə üstünlük verirdilər.

Ölkədə yeni sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayan müəssisələri dəstəkləmək üçün Azərbaycanla tərəfdaşlıq müqaviləsi bağlayan BP şirkəti və onun həmkarları üç layihənin yerinə yetirilməsinə yardım göstərmişdir. 2002-ci ildə fəaliyyətə başlayan, lakin 2010-cu ildə elektron formada Biznes-Mərkəzlə əvəzlənən Biznes-Mərkəz ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrə BP-nin hansı tələblərə cavab verən şirkətlərə investisiya qoyuluşu etməyə hazır olduğunu anlamağa yardım edir. “2002-2005-ci illəri nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsasını xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, bu sahəyə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq məqsədilə innovativ yeniliklərin tətbiqinin maliyyələşdirilməsi, Vençur fondlardan səmərəli istifadə edilməsi, biznes inkubatorların əsasının qoyulması istiqamətində addımlar atılmışdır. Bununla da, İsrailin Wazana Group Ltd şirkəti tərəfindən İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə müraciət daxil olmuş və müraciətin məqsədini ölkəmizdə biznes inkubatorların əsasının qoyulmasında maraqları olduğu təşkil edir.

Innovasiya sisteminin özəyini innovasiya sahələrinə xüsusilə də, kiçik və orta müəssisə fəaliyyətinin inkişafına xidmət göstərən innovasiya infrastrukturuları təşkil edir. Bunlara misal olaraq, biznes inkubatorları, texnoparkların, biznes məktəblər, kiçik və orta sahibkarlığa dəstək agentliklərin, elmi-istehsalat mərkəzləri, sosial İşgüzar mərkəzlərin adlarını çəkmək olar. Biznes inkubatorlar gələcək üçün perspektivli ideyasını həyata keçirmək istəyində olan kiçik və orta sahibkarlara maliyyələşmə mənbəyində, fəaliyyətin idarə edilməsi mexanizminə dair məsləhətlərin verilməsində, xüsusi avadanlıq və ofislərlə təchiz olunmasında köməklik göstərən qurum hesab olunur. Bundan başqa, biznes-inkubasiya müddəti yəni, ideyanın ərsəyə gəlməsindən onun reallaşdırılaraq mənfəət gətirməsinədək olan dövr innovasiya müəssisələrinin əsas dövrü hesab olunur.

Kiçik və orta sahibkarlara kömək Agentliyi əsasən, məsləhət xarakterli firma olub, kiçik sahibkarlara hüquqi şəxs qismində qeydiyyatdan keçməyə köməklik göstərir. Eyni zamanda maarifləndirici qurum kimi maliyyələşmə sahəsində müəssisələrə konsaltinq xidmətlərini də göstərir. İlk dəfə bu agentliklərdən İngiltərədə yararlanmışlar. 1993-cü ildə Rusiya ilə İngiltərə arasında razılığa əsasən “Nau-hau” fondu Rusiyada səhmdar cəmiyyəti formasında belə agentliyin əsasını qoymuşdur.

Sosial işgüzar mərkəzlər əsasən, işsiz əhalinin işlə təmin olunaraq bu sahədə dövlətin rolunun artırılmasını və əhalinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu mərkəzlər xüsusilədə, kiçik sahibkarlığın yaradılmasını dəstəkləməklə, biznes sferasını inkişaf etdirməklə yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaratmış olur.

Texnoparklar, əsasən, universitetlərin nəznində yaradılan bir struktur olmaqla, elmi tədqiqat nəticələrin, innovativ ideyaların istehsal texnologiyasına çevrilərək onun yeni yaradılmış rəqabətqabiliyyətli şirkətlər tərəfindən tətbiqinə istiqamətlənməklə yanaşı, kadr potensialının inkişafına təkan verən bir iqtisadi qurumdur. Sadaladığımız strukturlar arasında ölkəmizdə biznes inkubatorlar və texnologiyalar parkı daha geniş fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə İnnovasiya mərkəzlərinin 3 modelini fərqləndirmək olar:

1) Milli texnoparklar;

2) Regional innovasiya mərkəzləri- bu mərkəzlərin yaradılmasında məqsəd regionlarda yüksək texnologiyalı və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı, innovativ yeniliklərin müəssisələrə tətbiqindən ibarətdir. Respublikamızda ilk belə qurum mərkəzi Salyan şəhərində yerləşən, Biləsuvar, Saatlı, Hacıqabul, Neftçala rayonlarını və Şirvan şəhərini əhatə edən “Regional İnkişaf” İctimai Birliyi tərəfindən yaradılan Aran-1 regional mərkəzidir. Daha sonra qurumun Dağlıq Şirvan, Lənkəran, Quba mərkəzlərinin də əsasları qoyulmuşdur.

3) Yüksək texnologiyalara malik ərazilər YTP-nın səmərəli idarə edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərkibində 2012-ci il 5 noyabr tarixli fərmana əsasən Yüksək Texnologiyalar Parkı

MMC-nin əsası qoyulmuşdur. Yüksək texnologiyalar parkı- innovasiyaya və biliklərə söykənən iqtisadiyyatın yaradılmasına və inkişafına, rəqabət qabiliyyətli məhsulun istehsalı və dünya bazarına integrasiyasına, informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsinə, kadr potensialının yenidən hazırlığına, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına yönəlməsinə və s. istiqamətlənir.

Ölkəmizdə mövcud sənaye və texnologiyalar parkına Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı məişət tullantılarının yenidən emalı müəssisəsi, Yüksək Texnologiyalar Parkını aid etmək olar. Əgər sənaye parkları müəyyən idarəetmə mexanizminə və infrastrukturlara sahib olan, təkmil texnologiyalardan istifadə etməklə rəqabətə davamlı məhsul istehsalını və sahibkarlıq fəaliyyətinin icrasına imkan yaradırsa, YTP isə müasir və təkmil texnologiyaların yaradılması üçün idarəetmə mexanizminə, infrastruktur sahələrə, maddi-texniki təchizata malik olan, həmçinin, informasiya və telekommunikasiya sahələrin inkişafına şərait yaradan ərazidir. 2012-ci il 5 noyabr tarixli fərmana əsasən, yaradılan Balaxanı Sənaye Parkı daha çox tullantıların yenidən emalına diqqət göstərən investorlar və sahibkarlar üçün səmərəli mühit hesab olunur. Həmçinin, park əsas nəqliyyat qovşağına yaxın yerləşməklə xammal və materialın, istehsal olunan məhsulun çətinlik çəkmədən bazara çıxarılmasına şərait yaratmış olur.

Ölkəmizdə innovasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi yollarından biri kadr ehtiyatlarının inkişaf etdirilməsidir. Hal-hazırda ölkədə cəmi 143 elmi-tədqiqat müəssisəsi mövcuddur ki, onlardan 92-si elmi-tədqiqat təşkilatı, 36-sı ali təhsil müəssisəsi və 5 konstruktor müəssisələri hesab olunur. Son illərdə tədqiqat xarakterli müəssisələrin sayında azalma nəzərə çarpsada, lakin bu sahəyə yönəldilən vəsaitlərdə artım müşahidə olunmuşdur. 2000 və 2011-ci illəri fərqləndirsək, elmi-tədqiqat sahəsinə sərf olunan vəsaitlər 10 dəfəyə qədər artaraq 106 mln olmuşdur. 2000-ci ildə bu sahəyə yönələn ümumi xərclər 15,9 mln təşkil etmişdir ki, bununda 15,8 mln-ı daxili xərclər hesabına xüsusilə də, dövlət büdcəsi hesabına ayrılmışdır. Bu istiqamətdə sərf olunan daxili xərclərin 89,7%-i dövlət büdcəsi, daha sonra üstünlüyü müəssisənin şəxsi vəsaiti hesabına xərclər (6,3mln) təşkil edir.

Elmi tədqiqatların əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, bu sahədə əhalinin sayının artmasına baxmayaraq elmi tədqiqat xarakterli işlərlə məşğul olan şəxslərin sayı getdikcə azalır, lakin, bu sahəyə ayrılan xərclər isə daim artmaqdadır. Bununla da, tədqiqat işlərinin maliyyələşmə mənbələri tədqiqatçıların sayını üstələmiş olur, yüksək ixtisaslı elmi kadr potensialının çəkisi azalır. Azərbaycanda elmi tədqiqatlarla məşğul olan işçilərin sayı 2007-2015-ci illərdə 1,2 dəfə azalmış, onlardan pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olanların payı isə bir o qədər artmışdır. Beləliklə, son illər elmi dərəcəyə diqqət tədqiqat işlərinə nisbətən daha yüksək olmuşdur. 2010-2015-ci illəri əhatə edən dövrdə dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclərə dair cədvəl aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir:

Cədvəl 1.

Dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclər

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclər, mln man	9,3	9,4	1,4	16,6	20,0	28,8
Ümumi daxili məhsula nisbətən, faizlə	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən, faizlə	1,2	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4

**Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi*

Cədvələ əsasən, tədqiqat işlərinin maliyyələşməsinin əvvəlki illərə nisbətən getdikcə artdığını müəyyən etmək olar.

Həmçinin, bu sahədə mövcud qanunvericilik bazası innovasiya sisteminin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş olur. Elm haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 1-ci və 10-cu bəndləri əsasında qəbul olunmuşdur. Bu qanunun qəbul olunmasında əsas məqsəd ölkədə elmi fəaliyyət sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərini özündə təşkil edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında yaradıcı fəaliyyətin təşkil olunması, idarə olunması və səmərəliliyinin təmin olunması ilə bağlı həyata keçirilən siyasət dövlətin bu sahədə önəmli prioritetlərini nəzərdə tutur.

1.2. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafına mane olan amillər və onların xarakteristikası

Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında xüsusi sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi mikroiqtisadiyyatın özəyini təşkil edir. Xüsusilədə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında böyük rol oynayır. Bazar münasibətləri sistemində hər bir sahibkar şəxsi mülkiyyətindən, icarəyə götürdüyü sahədən istifadə edilməsində, nəyi, necə istehsal etmək və istehsalla bağlı digər qərarların qəbul edilməsində azadlığa malikdir. Kiçik və orta sahibkarlığın genişlənməsi iqtisadi inkişaf baxımdan bir çox üstünlüklərə malikdir. İlk növbədə, məhsulların çeşidliyi və rəqabət qabiliyyətliliyi artır, istehlakçıların dəyişən tələbatlarını daha çevik şəkildə ödəyir. Həmçinin, az vəsait sərf edərək özünü bütün istehsal vasitələri ilə təmin etməklə geniş çeşidli məhsul istehsal edir və bununla da, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini daha asanlıqla müəssisəyə cəlb edə bilir.

Kiçik müəssisələrin iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ərazilərdə yerləşməsi daha qənaətbəxşəndir. Çünki, istehsal zamanı əldə olunan tullantıların yenidən emala göndərilməsinə şərait yaratmış olur. Ümumiyyətlə, yeni ideyaların, ixtiraların və yeni istehsal üsullarının yaradılması və tətbiqi kiçik sahibkarlıqdan başlayır. Həmçinin, iri sahibkarlığa nisbətən daha qısa müddət ərzində özünü innovativ yeniliklərlə təmin edə bilər.

İnnovasiya prosesinin tətbiqi böyük maliyyə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir, bununla da investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində addımlar atılır. Xüsusilə, dövlət tərəfindən qeyri-neft sektoru sahəsində innovasiyanın tətbiqi üçün “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Regionlarda daha təkmil avadanlıqlar cəlb etməklə regionlararası fərqlər aradan qaldırılır. Lakin, regionlarda innoasiyanın çatışmazlığı, müəssisələrin təkmil avadanlıqlarla zəif təmini yəni, innovasiyanın zəif inkişafı əhalinin regionlararası yerdəyişməsinə səbəb olur.

İnvestisiyaların insan kapitalına yönəldilməsi ilə gələcəkdə elmi kadrların formalaşmasının nəticəsi olaraq həmin kadrlara məxsus ixtiraların meydana gəlmə-

sinə nail olunacaqdır. Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı istiqamətin dövlət proqramı layihəsi işlənib hazırlanmış, burada əsas məqsəd elmi kadr potensialının və elmi qurumların formalaşmasını təmin etmək, aparılan tədqiqatların müasir standartlar səviyyəsinə uyğunlaşdırmaqdır. Elmi kadr potensialını formalaşdırmaqla yeni ideyaların toplanması və yığılması, daha düzgün tədqiqatların aparılması, hər bir məhsula dair məlumatların müəssisəyə axınının təmin edilməsi elmtutumlu məhsulların istehsalını təmin edir.

İnnovasiya fəaliyyətinə mane olan amillərdən biri də dövlətin tənzimləmə vasitəsi olan vergi mexanizminin güzəştlərindən müəssisələrin lazımınca istifadə etməməsidir. Dövlət tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi, həmçinin, vergi tənzimlənməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu sahədə güzəştli vergi müəssisənin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına və rəqabət qabiliyyəti məhsulların hazırlanmasına səbəb olur. Azərbaycan Respublikasının vergi məəcəlləsinin 165-cu maddəsinə (verginin sıfır (0) dərəcə ilə tutulması) uyğun olaraq, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarına əsasən yaradılan sənaye parkında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi fəaliyyətlə məşğul olan sənaye parkının rezidentinə podratçı tərəfindən, podratçıya isə onunla birbaşa müqavilə bağlamış subpodratçı tərəfindən həmin fəaliyyətin məqsədləri üçün malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi - 2016-cı il mayın 1-dən 5 il müddətinə vergi 0 dərəcə ilə tutulur. Həmçinin, Vergi məəcəlləsinə uyğun olaraq, ölkədə mövcud sənaye parkları ilə yüksək texnologiyalar parkında fəaliyyət göstərən subyektlər bir sıra vergilərdən gəlir, mənfəət, əmlak və torpaq vergisindən, ƏDV-dan azad edilmişdir.

Bəzi ölkələrdə ölkə daxilində xüsusi iqtisadi zona yaradılması ilə gömrük rüsumlarına və vergilərə güzəştlər edilməklə bu sahə stimullaşdırılır. İnnovasiyanın tətbiqi müəssisəyə böyük riskə və böyük maliyyə vəsaitləri hesabına başa gəlir. Bu baxımdan innovasiyaların tətbiqi iri müəssisələr tərəfindən həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. İnnovasiyanın tətbiqi zamanı müəssisənin ərsəyə gətirdiyi yeni məhsullar və yaxud mövcud məhsulun yeni modelinin (əvvəlkinə nisbətən, daha təkmil) istehsalı insanlar tərəfindən müsbət qarşılanmaya bilər və həmin

müəssisəyə inamın itməsinə səbəb ola bilər. Növbəti mərhələdə istehlakçıların həmin məhsula qarşı laqeydliyi özünü göstərir. Bu baxımdan müəssisə informasiyaya malik olmalı və istehlakçıların tələbatlarını öyrənməli və istehsalı bu istiqamətdə təşkil etməlidir. Bu zaman müəssisə bir növ marketinq xidməti rolunu oynamış olur. Müəssisə daxilində yeni texnika və avadanlığın tətbiqi işçidən həmin texnikadan istifadə istiqamətində fəaliyyət göstərməyi tələb edir, əks halda, yenidən peşə, bilik və bacarıqlarını həmin istiqamətdə inkişaf etdirməyə ehtiyac duyulur. Bunun üçün özünü təkmilləşdirmə və ixtisasartırma seminarlarına qatılmalı, nəticə qənaətbəxşədən olmadıqda hətta işini itirmə təhlükəsi yarana bilər.

Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, innovasiya prosesində prioritet məsələ dövrün tələbinə uyğun olmaqdı və mürəkkəb avadanlıqlarla işləmə bacarığını yüksəltməkdir. İnnovasiya proseslərinin həyata keçirilməsi ilk növbədə tədqiqat, təcrübə, yeni məhsul nümunələrinin hazırlanması və işçilərin söylərinin birləşdirilməsi, maddi texniki bazanın təkmilləşdirilməsi çoxlu miqdarda maliyyə vəsaiti tələb edir. Nəticə etibarı ilə, bu proseslərin iri firmalar tərəfindən həyata keçirilməsi daha məqsədə uyğundur.

İnnovasiya ideyaların yaradılmasından başlamış, həmin ideyaların müəssisəyə satışından, daha sonra istehsal, mübadilə və istehlak prosesində özünü göstərir. İnnovasiya ölkənin dünya ölkələrinə inteqrasiya etməsinə, bununla da, daha rəqabət qabiliyyətli məhsulla dünya bazarında çıxış eməyə imkan verir. Nəticədə, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin yaranması və inkişaf etdirilməsinə gətirib çıxarır.

İnnovasiya prosesi aşağıdakı mərhələlərdə həyata keçirilir:

1) Müəssisəyə daxil olan ideyaların sistemləşdirilməsi; 2) Həmin ideyaların seçilməsi və həmin məhsul ideyasının işlənilib hazırlanması; 3) Məhsulun səmərəliliyinin təhlili; 4) Yeni məhsul yaradılması; 5) Bazara məhsulun sınaq nümunələrinin çıxarılması; 6) Yeni məhsulun istehsalatda (kütləvi və seriyalı) tətbiqi barədə qərarın qəbul olunması.

İnnovasiya sahibkarlığı müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər. Ən səmərəli üsulun seçilməsi texnologiyanın xarakterindən, firmanın potensial imkanlarından,

idarəetmə sisteminin səriştəli olmasından və s. aslıdır. İnnovasiyanın tətbiqi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə səbəb olur.

İnnovasiya sahibkarlığı dedikdə, hüquqi şəxs olmadan, elmi-texniki sahədə iştirak edən fiziki şəxslər nəzərdə tutulur. Məsələn, müəyyən ideyalar işləyib hazırlayan və onu həyata keçirən ixtira sahibləri, texnoloqlar və konstruktorlar aiddir. İnnovasiya sahibkarlığı əsasən, yeni növ məhsulun yaradılması, onun reallaşdırılması, həmin məhsula müəyyən qiymətin tətbiq olunmasını özündə təşkil edir. İnnovasiya sahibkarlığı ilə məşğul olmaq ilk növbədə, əmək qabiliyyətli əhəlinin təhsil səviyyəsindən, yəni yalnız ideyalar təklif etməklə deyil, həmçinin, həmin ideyaları reallaşdırmağı bacaran elmi kadrların hazırlığından aslıdır.

Bəzi ölkələr yüksək hazırlıqlı kadrları öz ölkələrinə cəlb edərək onların hazırlıq səviyyəsini artırmaqla daha az məsrəflə daha yüksək nəticələr əldə edərək ölkədə innovasiyanın inkişafına səbəb olur. Kiçik və orta sahibkarlıq innovasiyanın əsasını təşkil edir. Buna bir sıra amillər təsir edir:

- Kiçik və orta müəssisələrdə bütün işçilər yalnız bir layihə ətrafında cəmləşir, bununlada, aparılan tədqiqatlar daha intensiv xarakter daşıyır;
- Kiçik və orta müəssisələrdə idarəetmə baxımından daha səmərəlidir, beləki, idarəetmə ilə bağlı xərclər iri müəssisələrlə müqayisədə aşağıdır və müəssisə fəaliyyətinin nəticələrinə müsbət təsir edir.
- Kiçik və orta müəssisələr istehlakçı tələbatını daha tez müəyyənləşdirir və bu tələbata daha çevik cavab verir.

İnnovasiya fəaliyyəti innovasiya layihəsi əsasında həyata keçirilir. İnnovasiya layihəsi dedikdə, qarşıya qoyulmuş məqsədlərin əldə edilməsinə istiqamətlənmiş əməliyyatların resursları, müddətləri və icraçılarına görə əlaqəli proseslərin mürəkkəb sistemi başa düşülür. İnnovasiya layihəsinə yeni növ məhsulların istehsalı, həmin məhsul istehsalı üçün nəzərdə tutulan resursların istifadəsi, onların müvafiq mənbələrdən əldə olunması, məhsulların bazara çıxarılması üzrə tədbirlərin planauyğun həyata keçirilməsidir.

İnnovasiya fəaliyyəti vençur fondları tərəfindən maliyyələşdirilir ki, bu fondlar elmi-tədqiqat nəticələrini tətbiq edən firmaların fəaliyyətini sərmayələşdirən

fondlardır. Bu zaman müəssisənin təkmil maşın və avadanlığın əldə olunması və marketing araşdırmalarına dair məsrəfləri, təcrübi-konstruktor və elmi-tədqiqatlar üçün nəzərdə tutulmuş xərcləri təmin etmək imkanı olmur. Lakin, vençur proqramları reallaşdıran müəssisələr üçün sadaladığımız amillər məsrəflərin əsas hissəsini təşkil edir.

Eyni zamanda vençur maliyyələşdirmənin likvidlik problemi də bu baxımdan əhəmiyyətli rol oynayır, çünki fond bazarında əsasən iri firmaların qiymətli kağızlarına daha çox diqqət ayrılır. Yeni fəaliyyətə başlayan yeni, kiçik firmaların satılması daha uzun müddəti əhatə edən mürəkkəb bir prosedurdur.

Vençur sərmayələrin likvidliyi məsələsi ölkəmizdə həll olunan problem olaraq aşağıdakı cəhətləri özündə təşkil edir:

- Vençur layihələrini həyata keçirən firmaların fəaliyyətinə investisiya qoyuluşunu həyata keçirən səhm bazarının inkişafda olmaması;
- Vençur layihələrini reallaşdıran firmaların alınmasında kifayət qədər təcrübənin olmaması;
- Xarici investorların ölkəmizdə yeni fəaliyyətə başlayan firmalara inamının bir qədər zəif olması .

Vençur biznesinin inkişafında dövlət müdafiəsini nəzərdə tutan normativ-hüquqi bazanın olmaması neqativ hal kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanda yüksək texniki avadanlıqlarla, maşınlarla təchiz olunaraq ölkənin ixrac qabiliyyətli ölkəyə çevrilməsində 1991-ci ildən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən "Azersun Holding" MMC qida istehsalı, pərakəndə satış və kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərərək ölkənin qabaqcıl şirkəti hesab olunur. "Azersun Holding" tərkibində bir çox müəssisələri birləşdirərək ölkənin istehsal potensialının inkişafına şərait yaratmış olur. Bu holdinq özündə kənd təsərrüfatı, konservləşdirilmiş məhsullar, süd məhsulları, şəkər, duz, çay, bitki yağları, kərə yağları, istixana, zeytun yağı, kağız məhsulları qruplarını təşkil edərək ölkənin müxtəlif regionlarında və dünyanın bəzi yerlərində özünün emal zavodları ilə çıxış edir. Belə ki, şirkət tərəfindən 10 min hektardan çox ərazidə əkinlər həyata keçirilmişdir, xüsusilə, Biləsuvar rayonunda 3400 ha əkinə yararsız sahədə

müasir irriqasiya sistemləri, rekultivasiya tədbirləri həyata keçirilmiş, drenaj kanalları tətbiq olunmuş və bununla da, əkinə yararlı hala gətirilmişdir. Həmçinin, emal zavodlarının meyvə və tərəvəz kompleksinə yaxın yerləşməsi onun istehsal xərclərinin azalmasına, keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur ki, nəticədə, istehsal gücünün artmasına gətirib çıxarır.

Aşağıdakı Dövlət Statistika Komitəsinin 2011-2015-ci illəri əhatə edən statistik göstəriciləri əsasında tərtib olunmuş cədvəldə innovasiya sahibkarlığına mane olan amilləri həlledici məsələ hesab edən müəssisələrin sayı qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 2.

İnnovasiyalara mane olan amilləri əsas və ya həlledici hesab edən müəssisələrin sayı

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadi amillər					
Şəxsi maliyyə vəsaitinin lazımi qədər olmaması	30	22	25	35	16
dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin lazımi qədər olmaması	17	9	13	12	5
Yeni məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın minimum olması	3	3	4	4	2
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	13	13	8	10	9
yüksək iqtisadi risk	5	9	7	8	7
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzunmüddətli olması	9	7	5	4	4
İstehsal amilləri					
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	7	5	8	15	7
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	7	2	3	2	3
Yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın azlığı	4	3	5	10	7
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul olunmaması	5	5	3	3	3
satış bazarları haqqında informasiya qıtlığı	4	3	2	4	3
digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	2	3	-	-	-

**Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi*

Cədvəldən göründüyü kimi, innovasiyalara mane olan həlledici amillər iqtisadi, istehsal amilləri hesab olunur. Bu amillər arasında müəssisənin öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması müəssisənin innovasiya fəaliyyətinə təsir edərək göstərilən illər arasında 2014-cü ildə daha çox müəssisələri narahat edən səbəb olmuşdur.

Dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin zəif olaraq göstərilməsi müvafiq illərə uyğun olaraq azalmağa doğru getmişdir. Bu kateqoriyalar arasında müəssisələr və elmi təşkilat, elmi tədqiqat institutları arasında əlaqələr üçün imkanların olmaması son illərə doğru heç bir müəssisədə innovasiyaya mane olan səbəb kimi göstərilməmişdir.

Bundan başqa, innovasiya fəaliyyətinə mane olan bu amillər bəzi müəssisələr üçün az əhəmiyyətli hesab olunur ki, həmin amillərə uyğun olaraq müvafiq illərdə müəssisələrin sayı aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur:

Cədvəl 3.

İnnovasiyalara mane olan amilləri az əhəmiyyətli hesab edən müəssisələrin sayı

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadi amillər					
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	32	23	24	13	12
dövlət tərəfindən maliyyə yardımının az olması	21	20	20	11	12
yeni məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	30	16	18	14	19
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	21	14	15	11	16
yüksək iqtisadi risk	20	21	23	17	19
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	19	21	26	20	26
İstehsal amilləri					
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	39	21	23	10	19
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	30	21	19	18	31
yeni texnologiyalar barədə informasiyanın çatışmaması	25	15	17	14	15
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul olunmaması	20	18	20	17	18
satış bazarları barədə informasiyanın çatışmaması	19	17	19	12	11
müəssisələr və elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	17	23	27	20	23

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvələ əsasən, 2011-2015-ci illərdə sadaladığımız iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə mövcud məhsulların təkmilləşdirilməsinə nisbətən, yeni bir məhsulun istehsalı həcmi daha yüksək səviyyədədir. Bu illərdə sənaye sahəsində təkmilləşdirilmiş məhsul istehsalı üzrə yüksək göstərici mədənçıxarma sənayesi hesabına 2011-ci ildə qeydə alınmış, növbəti illərdə emal sənayesinin müxtəlif fəaliyyət növləri üzrə sənaye sahəsində təkmilləşdirilmiş məhsul istehsalı göstəricisi qeydə alınmışdır. Emal sənayesi üzrə 2011-2015-ci illər üzrə innovativ məhsulların istehsal həcmının yüksək səviyyəsi 2011-ci ildə müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 4.

Müxtəlif maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər

	2011	2012	2013	2014	2015
Bütün sənaye	31 589	9 326	13 877	21 534	35 179
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	22996	9 174	12 377	21 133	34 779
dövlət büdcəsi	8 593	-	551.2	-	-
büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-	-
Sair	-	151.8	949	400.6	399.9

**Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi*

Cədvələ əsasən göstərilən illər arasında 2015-ci ildə yeni texnologiyalara, yüksək səviyyəli maşın və avadanlıqlara, istehsal üsülünün təkmilləşdirilməsinə digər illərlə müqayisədə daha çox vəsait ayrılmışdır ki, bununda çox hissəsi təsərrüfat subyektlərinin öz gəlirləri hesabına baş vermişdir. Bu sahədə ən az göstərici isə 2012-ci ildə qeydə alınmışdır ki, eynilə müəssisələrin payı bu istiqamətdə daha çoxdur. Ümumiyyətlə, cədvəldən belə nəticəyə gələ bilərik ki, yeni texnologiyaların inkişafında özəl müəssisələrin rolu daha yüksəkdir.

Ölkədə investisiya qoyuluşunun müasir vəziyyətinin təhlili göstərir ki, maşın və avadanlıqların əldə olunmasına maliyyə vəsaitinin ayrılmasında azalma müşahidə olunmuşdur. Bununla da, ölkənin əsas fondlara istiqamətlənən daxili

investisiya qoyuluşlarının həcmində innovativ yeniliklərə yönələn investisiyaların xüsusi çəkisi azlıq təşkil edir. Beləliklə, 2011-ci ildə sənayedə daxili investisiyaların həcmi 3,24 mlrd man təşkil etmişdir ki, bununda 848 mln manatı emal sənayesinə qoyulmuşdur. Bununla da, innovasiyaya yönələn investisiyanın daha çox hissəsi emal sənayesinə ayrılmışdır ki, (20,7 mln) bu məbləğ ümumilikdə, emal sənayesinə ayrılan məsrəflərin 2,44 %-ni təşkil etmiş olur. 2005-2007-ci illər ərzində emal sənayesində müəssisənin yeni texnoloji üsullarla fəaliyyət göstərməsi üçün bu sahəyə ayrılan vəsaitlər yalnız 2007-ci ildə maliyyə böhranından əvvəlki səviyyəsində artmışdır. (49 mln man). Bütün bunlar deməyə imkan verir ki, şəxsi təsərrüfat subyektləri müəssisəyə yeniliklərin cəlb edilməsində az maraqlı olurlar.

1.3. Sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf mexanizminin formalaşması

Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən ölkədə iq təsərrüfatının inkişafı, iqtisadi təhlükəsizliyi üçün müstəqil texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması vacibdir. Ölkədə bu cür texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması dünya bazarında ölkənin iştirakına şərait yaratmış olur. Təsərrüfat subyektlərinin azad rəqabət şəraitinə adaptasiyası və innovasiyanın tətbiqi arasında müəyyən bir əlaqə mövcuddur. Belə ki, ETT-nin nailiyyətlərinin, yeniliklərin istehsalat tətbiqinə, məhsulun həyat müddətinin artırılmasına əsaslanan innovasiya prosesləri nəticədə, yüksək keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalını təmin edir ki, buda sonda həmin məhsula tələbin artmasına səbəb olar. Odur ki, innovasiya proseslərinin inkişafı, ilk növbədə, müəssisənin idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsindən aslıdır. Lakin, innovasiya proseslərinin inkişafı daha çox investisiya qoyuluşları hesabına həyata keçirilir ki, bu isə ilk növbədə müəssisə rəhbərinin innovasiya proseslərinə yanaşmasından, eyni zamanda dövlətin bu sahəyə dəstəyindən aslıdır.

Milli innovasiya sistemi bir birilə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərən strukturların məcmusudur. Bu strukturlar özündə kəşfləri, ixtiraları, yeni

texnologiyaların əsasını qoyan və kommersiya məqsədilə elmi tədqiqatın nəticələrini reallaşdıran strukturları, eyni zamanda innovasiya proseslərini tənzimləyən strukturları təşkil edir. Beləki, Milli innovasiya sistemi bir vahid olaraq özündə aşağıdakı beş tərkib hissəsini təşkil edir:

- 1) Kreativ yəni, biliyi formalaşdıran;
- 2) Texnologiyaların əsasını qoyan;
- 3) Maliyyə təminatı;
- 4) İstehsal;
- 5) Kadr hazırlığını yerinə yetirən struktur elementi.

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının əsasında innovasiyayönümlü iqtisadiyyat dayanır. Innovasiya sistemi innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinin əldə edilməsi və sonda onun praktikada istifadə edilməsinin optimal variantlarından yararlanaraq ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına səbəb olur. SSRİ-nin dağılması ilə ölkənin müstəqillik əldə etdiyi illərdə yeni iqtisadi sistemin işlənilib hazırlanmasına ehtiyac duyuldu. Bu dövrdə əsas məqsəd ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsinin təmin edilməsi idi ki, lakin bu yolda müəyyən problemlər meydana gəlmişdir. Bu zaman dövlət iqtisadi inkişafa nail olmağın innovasiya yolu ilə mümkün olmasının tərəfdarı idi. Məsələn, iqtisadi artımın yüksək olduğu ölkədə bu göstəriciyə xammal hesabına deyil, ETT-nin nailiyyətlərindən istifadə ilə, texnologiyaların təkmilləşdirilməsi ilə nail olunmuşdur. Başqa sözlə, əməyə və kapitalla sərf olunan vəsaiti azaltmaqla vəsaiti innovasiyanın tətbiqinə yönəltməyi üstün tutaraq iqtisadi artımı mümkün etdilər. Bununlada, düzgün innovasiya sisteminin formalaşması sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolunda qarşıya çıxan problemlərinə qaldırılmasından və innovasiya fəaliyyətinin məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasından asılıdır.

Innovasiya sistemi yalnız elmi texniki nailiyyətlərin işlənilib hazırlanmasından və onun istehsalat tətbiqində iştirak edən subyektlərdən deyil, həmçinin, bu subyektlər arasındakı əlaqələrin toplusundan ibarətdir. Innovasiya sisteminə dövlət tərəfindən nəzarətin olunması hər bir ölkə üçün vacib məqam hesab olunur, çünki, innovasiya prosesləri risklə əlaqədardır. Beləliklə,

innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşması, ilk növbədə, milli innovasiya sisteminin qurulmasından və onun fəaliyyət göstərməsindən asılıdır. Beləki, milli innovasiya sistemi ölkə hüdudları çərçivəsində elmi tədqiqatların nəticələrinin, texnologiya üsullarının, yeni biliklərin istehsalı və istehsala tətbiqindən, onun idarə edilməsi ilə bağlı prosesləri özündə təşkil edir. Dövlətin bu sahədə tənzimləmə mexanizminin tətbiqi, ilk növbədə, müəssisənin azad rəqabət şəraitinə uyğunlaşdırılmasının müəyyən risklə əlaqədar olmasından irəli gəlir. Bu mexanizm normativ hüquqi aktlara və təşkilati- iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsinə əsaslanır.

Bu tədbir aşağıdakılardan ibarətdir:

- əlverişli investisiya mühitinin yaradılması- bu onunla əlaqədardır ki, özəl sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrdə struktur baxımdan dəyişiklik edilməsi yəni, yeni texnika və texnologiyanın müəssisələrə cəlb edilməsi;
- yenidən təşkili üçün maliyyə vəsaiti sərfinin artırılması baxımından maliyyə bazarının təkmilləşdirilməsi;
- əlverişli elmi texniki mühitin formalaşması- kadr hazırlığının inkişafı, onların texnikanın tələblərinə uyğun şəkildə yenidən hazırlığı.

İnnovasiya infrastrukturu innovasiya sisteminin əsas təkil hissəsi hesab olunur. İnnovasiya infrastrukturu dedikdə, bir-birilə qarşılıqlı münasibətdə və qarşılıqlı təsirdə olan təşkilatlar sistemidir ki, texnologiyanın tətbiqindən başlamış elmi araşdırmaların aparılmasına qədərki bütün mərhələlərin həyata keçirilməsini təmin edir. İnnovasiya strukturunun yaradılmasında məqsəd innovasiya fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsini nəzərdə tutan təsərrüfat subyektlərinin məcmusunu formalaşdırmaqdır. İnnovasiya infrastrukturunun formalaşmasının əsas vəzifələri kimi iqtisadiyyatda struktur cəhətdən müsbət dəyişikliklərin əldə olunması, xüsusilə, məhsulun nomenklaturasının dəyişdirilməsi ilə istehsalın inkişafına nail olmaq; dünya bazarında ölkənin rəqabətqabiliyyətli məhsullarla çıxış etməyi; elmi-texniki potensialın keyfiyyətinin gücləndirilməsi çıxış edir. İnnovasiya infrasturukturunun əsas hissəsini innovasiya mərkəzləri təşkil edir.

Ölkəmizdə innovasiya mərkəzlərinin üç modelini fərqləndirmək olar: 1) texnoparklar; 2) regional innovasiya mərkəzləri; 3) yüksək texnologiyaya malik

ərazilər. Ölkədə texnoparkların formalaşmasında əsasını elmi-texniki potensialın istehsala cəlb olunması, başqa sözlə, təhsil, elmi tədqiqat mərkəzləri ilə istehsal müəssisələrinin birgə əməkdaşlığı nəticəsində bu sahənin inkişaf etdirilməsi əhatə edir. Regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılması isə regionlarda texnika və texnologiyanın istehsala tətbiqini daha da stimullaşdırmağa, yəni innovasiya proseslərini regionlarda inkişaf etdirilməsinə xidmət etməkdir. Yüksək texnologiyaya malik ərazilərin formalaşmasında məqsəd təsərrüfat fəaliyyəti iştirakçılarının xarici firmalarla əlaqəli şəkildə istehlak xarakterli innovasiya məhsulların istehsalını reallaşdırmasından irəli gəlir.

Innovasiya fəaliyyəti yönündə məlumatın əldə olunması üzrə informasiya-analitik mərkəzinin yaradılması vacib amildir. Həmin mərkəzin yaradılmasında əsas məqsəd innovasiya sferasında fəaliyyət göstərən subyektlərə innovasiyaya dair məlumat aşılamaq, eyni zamanda həmin məlumatların təhlilini aparıb çatdırmaqdan, həmçinin, innovasiyaya dair materialları kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunması ilə cəmiyyətdə innovasiyanın inkişafına dair ideyaları təqdim etməkdir. Mərkəz öz fəaliyyətini yerinə yetirmək üçün müvafiq avadanlıqlarla, komputerlərlə, bundan başqa, informasiyanın əldə olunması və emalı vasitələri ilə təchiz olunmalıdır və mərkəz müvafiq qlobal internet şəbəkəsinə bağlı olmalıdır.

Innovasiya layihələrinin səmərəliliyinin müəyyən olunması üzrə keyfiyyətin artırılması istiqamətində üç səviyyəli ekspertiza sisteminin formalaşdırılması məqsədəuyğundur: 1) dövlət ekspertizası; 2) müstəqil ekspertiza; 3) innovasiya infrastrukturunun subyektləri nəznində innovasiya layihələrinin ekspertizası.

Elmi məhsulların bazarda çevik surətdə irəliləməsi istiqamətində innovasiya birjalarının yaradılması vacib ünsürdür. Onların əsas məqsədi qlobal komputer internet şəbəkəsində veb sayt yaratmaqla ticarətin təşkilinə təkan verməkdir. Innovasiyanın inkişafının yüksəldilməsi üçün birjaya elmi-texniki məhsulun həm alıcısı, həm də satıcısı qismində xarici sahibkarları yönəltmək lazımdır. Veb saytlar informasiya sistemlərinin müasir tələblərinə cavab verməklə yanaşı, eləcə də

elektron ticarət əməliyyatlarının, birjanın bütün funksiyalarının həyata keçirilməsinin təminatçısı olmalıdır.

Deyilənləri ümumiləşdirsək, innovasiya sahibkarlığının infrastruktur bölmələrini aşağıdakı kimi nəzərdən keçirə bilərik:

- 1) İnformasiya, məsləhət xarakterli qurumlar-biznes məktəbləri, elm-tədris mərkəzləri, konsaltinq firmalar, analitik informasiya mərkəzləri;
- 2) Innovasiya fəaliyyətinin reallaşmasına kompleks yardım edən sahələr-biznes inkubatorları, texnoparklar, biznes mərkəzləri;
- 3) Innovasiya fəaliyyətinə maliyyə yardımı göstərən qurumlar- banklar, lizing şirkətləri, investisiya şirkətləri, sahibkarlığa yardım fondları, vençur firmalar;
- 4) İctimai təşkilatlar- sahibkarlar ittifaqı, həmkarlar ittifaqı.

Biznes məktəbləri-bu qurumlar bir növ maarifləndirici rol oynayaraq müəssisə rəhbərlərinin və eyni zamanda müəssisənin işçi heyətinin, işsiz əhəlinin, öz biznesinə başlamağa cəhd edən şəxslərin hazırlığını təmin edir. Eyni funksiyanı reallaşdıran lakin, fərqli adı daşıyan digər qurumlarda vardır ki, biznes məktəbləri ilə eyni mahiyyət təşkil edir. Biznes məktəbləri adətən, qısamüddətli dövrü əhatə edən seminarlar şəklində ali məktəblərdə, texnikumlarda və bir sıra tədris mərkəzlərində keçirilir. Sahibkarlara xüsusilə, kiçik və orta sahibkarlara kömək agentliyi kiçik firmaların qeydiyyatına alınmasında köməklik göstərilir. Bundan başqa, həmin müəssisələrə investisiyaların cəlb olunması istiqamətində maarifləndirici rol oynayırlar.

Elm-istehsalat mərkəzləri - bu mərkəzlər dövrün müasir standartlara uyğun kadrların hazırlığı və yenidən hazırlığını həyata keçirir. Uzunmüddətli dövrü əhatə edən tədris proqramlarının öyrənilməsinə əsaslanırlar.

Texnoloji mərkəzlər - bu mərkəzlər texnoparklarla eyni mahiyyət kəsb edir, lakin bir fərq ondan ibarətdir ki, bu mərkəzlər nəinki, kiçik firmaların eyni zamanda korporasiyaların innovasiya fəaliyyətini reallaşdırmaq üçün şərait yaradırlar.

Texnoloji parklar - adətən, institutların, ali məktəblərin elmi yaradıcılıq fəaliyyətindən yararlanaraq fəaliyyət göstərən qurumlardır. Ali təhsil ocaqlarının

elmi-tədqiqat nəticələrinin, həmçinin, onlar tərəfindən yaradılan texnologiyaların kommersiyalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Milli İnnovasiya Sisteminin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradan bir sıra amillər mövcuddur. Milli İnnovasiya Sisteminin formalaşmasının başlıca şərti intellektual məhsul bazarının yaradılması ilə bağlıdır. Bu bazar insanın zehni əməyinin nəticəsinin, yeni texnoloji üsulların kommersiya məqsədilə satılmasına xidmət edir. İnnovasiya sisteminin inkişafını nəzərdə tutan digər amil isə insanların yaradıcı fəaliyyətinin nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsinə xidmət edən mexanizmin formalaşdırılmasıdır. Həmçinin, müəssisədə innovasiya fəaliyyətinin müvafiq innovasiya proqramlarına və innovasiya layihələrinə uyğun olaraq həyata keçirilməsi də vacib amil hesab olunur. Sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə məşğul olan şəxsləri zəruri informasiya ilə təmin etməklə kapital sahiblərinin innovasiya layihələrinə yönəldilməsinə nail olmaq və həmin şəxslərə konsaltinq xidmətləri göstərmək də bu istiqamətdə həlledici amil hesab olunur. Bundan başqa, sənaye sahələri ilə elmi təşkilatlar arasında əlaqənin genişləndirilməsi və s. kimi xüsusiyyətlər innovasiya sisteminin inkişafının zəruri şərtləri hesab olunur.

FƏSİL 2. REİNJİNİRİNG İNNOVASIYA MENECMENTİNİN XÜSUSİ NÖVÜ KİMİ

2.1. Biznes – reinjiniringin əsas anlayışları və konsepsiyaları

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı prosesində iqtisadi dəyişikliklərin sürətləndirməsini stimullaşdıran yeni oriyentlərin, yeni mexanizmlərin və menecmentin yeni metodlarının yaradılması zəruriyyətə çevrilmişdir. Müəssisə və təşkilatların əksəriyyəti sürətlə baş verən dəyişikliklərə hazır deyildilər. Onların istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyətini səciyyələndirən ən mühüm problemlər sırasına bazar iqtisadiyyatı barədə biliklərin kifayət qədər olmamasını, idarəetmə sisteminin səmərəsizliyini, ödəməqabiliyyəti və maliyyə dayanaqlığının zəif olmasını aid etmək lazımdır. Müxtəlif səbəblər üzündən müəssisələr istehsalın restrukturizasiyasını aparmaq, kreditorlar qarşısında öhdəlikləri yerinə yetirmək, investorları cəlb etmək, yenilikləri və innovasiya texnologiyalarını tətbiq etmək qabiliyyətinə malik deyildilər.

XVIII əsrdə sənaye inqilabı ilə birlikdə, istehsal prosesini sadə vəzifələrə bölərək məhsuldarlığı artırma səylərinin təməllərini atan Adam Smitin fəlsəfələri, daha sonra Henry Ford tərəfindən istehsal prosesinə və Alfred Sloan tərəfindən rəhbərlik müddətinə tətbiq olunaraq möhkəmləndirilmişdir. Kütləvi istehsal, ixtisaslaşma kimi anlayışlar bu təməllər üzərində inkişaf edərək çox yaxın zamanlara qədər ümumi idarəetmə prinsiplərini təşkil etmişdir. Ancaq reinjiniring yanaşması, bütün bu rəhbərlik anlayış və üsullarını təməlindən dəyişdirməyə istiqamətli yeni bir dünyagörüşü gətirir [18, s.24].

Dünyadakı iqtisadi dəyişmənin bir nəticəsi olaraq müştərilər əsas güc halına gəlmişdir. Kütləvi bazarlara bölünərək daha çox variantla sahib olan müştərilər ortaya çıxarmışdır. Məhsul və xidmətlərin istifadə müddətlərinin azalması ilə yanaşı, yeni məhsul inkişaf etdirib təqdim etmə müddətində də qısalma görülməkdədir. Uzun müddətli müvəffəqiyyəti məhsullarıyla deyil, məhsulu yaradan proseslərlə qazana biləcəklərinin fərqinə vardılar. "Yaxşı məhsul müvəffəqiyyətli bir şirkət yarada bilməz, müvəffəqiyyətli şirkət yaxşı bir məhsul yaradar" sözünün əhəmiyyətini qavrayan müəssisələr Adam Smitin vəzifə mərkəzli əmək

bölgüsü prinsipini tərk edib, "proses" mərkəzli iş təşkilatına keçməyə başladılar. Beləliklə, məhsulun meydana gəldiyi müddəti bir bütün olaraq ələ almış olurdular. Daha çox deyil, daha fərqli işin əhəmiyyətli olduğunu anladılar və özlərinə bu sualı verdilər: "Əlimdəki məlumat və texnologiyayla bu şirkəti yenidən yaratsaydım necə bir şey edərdim?".

Beləliklə, reinjiniring biznesinin ilk addımı bu sualla atılmaqdadır. Köhnə sistemləri bir kənara atıb, ən başdan başlamaq və işi daha yaxşı etmənin yollarını araşdırmaq reinjiniring biznesinin əsas prinsipidir. Reinjiniring biznesi mövcud quruluşlanmanı əsas götürməyib, informasiya texnologiyalarının və sistemlərinin təqdim etdiyi imkanları və digər faktorları nəzərə alaraq quruluşun yenidən yaradılması mənasını verməkdədir.

Zəmanəmizdə dəyişmənin sürəti duyğularımızı, həyat tempimizi, dünyanı qəbuletmə üsullarımızı dəyişdirmişdir. Əlbəttə müəssisələr də bundan öz nəsibini alır və xarici ətrafdakı bu dəyişməyə uyğunlaşmanı təmin etmək məcburiyyətində qalır. Dəyişən həyat şərtlərinə paralel olaraq insanların ehtiyacları və gözləmələri fərqliləşməkdə, tələbə cavab verəcək texnoloji quruluş da sürətlə dəyişməkdədir. Sürətli dəyişmə nəticəsində rəqabət mühitinə girən müəssisələr iş proseslərini yenidən konfiqurasiya etmənin vacibliyini duymağa başlamışlar.

İş müddətlərini yenidən konfiqurasiya məqsədiylə müəssisələrin özlərinə ilk sualları budur: "Etdiyimiz işi nə səbəbə edirik?".

Ümumiyyətlə, günümüzdə müəssisələrin iş tərzləri və təşkilat strukturları Adam Smitin "əmək bölgüsü" prinsipinə əsaslanır. Bu prinsip işlərin sadə və təməl vəzifələrə bölünməsi lazım olduğunu, beləliklə mütəxəssisləşdirməyə gedilərək ümumi istehsal müddətinin azaldılacağını rəhbər tuturdu. Daha sonrakı illərdə Henry Ford tərəfindən bu prinsip istehsala tətbiq olundu və hərəkətli montaj xətləri ortaya çıxdı. General Motorsun qurucusu William Durantın xələfi olan Alfred Sloan Smitin prinsipini ilk dəfə rəhbərliyə tətbiq etdi. II Dünya Müharibəsi sonunda isə Ford, ITT və GE tərəfindən üst səviyyə idarəçi və təcrübəçilərin rolları ayrılaraq yeni bir tənzimləmə meydana gəldi. [14, s.20]

Hər müəssisədə məqsədlərin reallaşdırılması üçün fərqli funksional hissələrdə bir-birindən dəyişik şəkildə reallaşdırılan vəzifələr var. Ümumi olaraq bir müəssisədə bir-biriylə bənzərlik ifadə edən, ya da eyni texniki xüsusiyyətləri daşıyan işlər birləşdirilərək müəssisələrdəki araşdırma-inkişaf etdirmə, marketinq, maliyyə, istehsal, personal kimi hissələr yaradılmaqdadır. Buna görə də bir müəssisə və təşkilatda, bir iş ya da vəzifənin başlamasından sonlandırılmasına qədər keçirdiyi mərhələyə təşkilati müddət deyirik. [15, s.26]

Reinjiniring və ya müddət yeniləmə isə müəssisə və təşkilatlardakı "təşkilati proseslərin" fəaliyyətlərini daha təsirli və məhsuldar edə bilmək üçün yenidən təşkil edilməsi, yenilənməsi mənasını daşımaqdadır.

İş müddətlərini yenidən qiymətləndirən bəzi qərb ölkələrinin müəssisələri 1990-cı illərdə iş görmə üsullarından olduqca radikal dəyişiklikləri mənimsəmişlər. Bu şəkildə yayılan üsulların biri də; dilimizə "Reinjiniring" olaraq daxil olan "Əməliyyat proseslərinin Yenidən hazırlanması (Business Process Redesign / Reengineering)" metodudur. Reinjiniring ilə müəssisə proseslərinin yenidən hazırlanması və daha sonra yeni proseslərin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Reinjiniringin müvəffəqiyyət şərtləri və müəssisə strategiyaları ilə olan əlaqələri biznes baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

İqtisadiyyatın qloballaşması və ticarət bazarlarının liberallaşması iş mühitində qeyri-sabitlik və sıx rəqabət ilə xarakterizə edilən yeni şərtləri meydana gətirmişdir. Maneələrin aradan qaldırılması, beynəlxalq əməkdaşlıq, texnoloji yeniliklər rəqabətin artmasına səbəb olmuşdur. Bütün bu dəyişikliklər, proseslər, təşkilat iqliminin və təşkilatın quruluşunun dəyişməsi təşkilati çevrilməyə ehtiyac duyur. Hammer və Champy bu proseslərlə bağlı aşağıdakıları qeyd edirlər:

Reinjiniring xərc, keyfiyyət, xidmət və sürət kimi kritik müasir müdafiə tədbirlərində diqqətə cəlb edilən irəliləyişlər təmin etmək üçün iş proseslərinin təməlindən yenidən düşünülməsi və radikal olaraq yenidən qurulmasıdır. Müddət, müəyyən bir müştəri və ya bazar üçün müəyyən bir çıxar üçün nəzərdə tutulmuş, yaradılmış, ölçülmüş bir fəaliyyətdir. Bu, bir təşkilat daxilində işin necə edildiyinə diqqəti cəlb edir.

Hər bir müddət üçün aşağıdakı misalda göstərildiyi kimi, müştərilər üçün dəyər yaratmaq üçün adam, məlumat və digər qaynaqlardan istifadə edən əlaqədar addımlardan və ya fəaliyyətlərdən ibarətdir.

Bir iş prosesinə nümunə: Bir bankda kredit kartı təsdiqi.

Bir müraciət sahibi müraciət edir. Müraciət formasının doğru bir şəkildə tamamlandığından əmin olmaq üçün ən əvvəl bunları nəzərdən keçirilir .Bu, bir kredit şirkətindən bir hesabat sifariş edərək və zəminlər çağıraraq müraciət edilir. Məlumat doğrulandıqdan sonra qiymətləndirmə aparılır. Ardınca bir qərar (bəli və ya xeyr) həyata keçirilir. Qərar mənfi isə, buna uyğun bir rədd məktubu hazırlanır. Qərar müsbət isə, bir daha hesab açılır və bir kart verilir və müştəriyə göndərilir. İş yükü və təsdiqləmələr üçün gözləmə müddəti səbəbiylə bir neçə həftə davam edən müddət ümumiyyətlə bir neçə adam tərəfindən həyata keçirilir.

Biznes prosesləri üç ünsür ilə xarakterizə olunur: gəlirlər (müştəri sorğuları və ya material kimi məlumatlar), məlumatların və ya materialların işlənməsi (adətən bir neçə mərhələdən keçməkdə və zaman və pul xərcləri səbəbiylə gecikmələr ola bilər) və nəticə (gözlənilən nəticələrin çatdırılması). Əməliyyatın problemli hissəsi işləməz. Reinjiniringq biznes prosesi daha çox vaxt və pul sərf etmək üçün yenidən qurulan emal hissəsinə müdaxilə edər.

"Reinjiniringq biznes prosesi" termini son bir neçə ildir artan bir tiraja malikdir. Nəticə olaraq, bir çoxları öz müəssisə və təşkilatında nə olur olsun, öyrənmək, planlaşdırmaq, həyata keçirmək və müvəffəqiyyətlə gerçək bir Reinjiniringq Biznes Prosesini icra etmə məcburiyyətində qalma ehtimalı ilə qarşı-qarşıya qalırlar. Hammer və Champy (1993) reinjiniringq biznes prosesinə aşağıdakı şəkildə tərif verirlər:

"Xərc, keyfiyyət, xidmət və sürət kimi kritik və müasir fəaliyyət qiymətləndirmələrində təəccüb verəcək yaxşılaşmanı təmin etmək üçün iş proseslərinin köklü şəkildə yenidən düşünülməsi və radikal olaraq yenidən hazırlanması".

Bir başqa Reinjiniringq biznes prosesinin təşkilatçısı Davenport (1993), "Reinjiniringq biznes prosesini" bu şəkildə təyin edir: ... təşkilatların daxilindəki və

arasındakı iş vəsaitlərinin və proseslərinin analizi və dizaynı. Biznes fəaliyyətləri fərdi və ya funksional vəzifələrdən ibarət bir kolleksiya olmaqdan çox daha əhatəli olaraq görülməlidir; həm istehsal, həm də xidmət mühitində maksimum fəaliyyət üçün yaradıla bilən proseslərə ayrılmalıdırlar”. [19, s.49]

Reinjinirlə bağlı ədəbiyyatda əməliyyatlar termini istifadə edilir. Bəzən fəaliyyətlərlə sinonimdir, bəzən isə quruluş vahidlərində tədbirlər və ya fəaliyyətlər qrupunu ifadə edir. Bununla bərabər hər vəziyyətdə əsas anlayış da eynidir-həm strateji, həm də əməliyyatla bağlı mövzular ən yaxşı şəkildə fəaliyyət səviyyəsində aydın olur.

Bəs reinjinirlə şirkətin hansı sahələrində dəyişiklik edilir?

Volf Şumaxerin “Reinjinirlə uğuru üçün maneələrin aradan qaldırılması” adlı tədqiqat işində reinjinirlə aparılması nəticəsində baş verən dəyişikliklər cədvəli qeyd olunub. XX əsrin 90-cı illərinin ortalarında Moskvanın əvvəllər biznes proseslərinin reinjirlə keçirilən 30 böyük müəssisəsində alimlər tədqiqatlar aparmışlar. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində statistik məlumatlar əldə edilmişdir ki, bu da müasir şirkətlər üçün reinjinirlə prosesinin həyata keçirilməsinin vacibliyini sübut edir (cədvəl 5.).

Cədvəl 5.

№	Reinjinirlə prosesi nəticəsində dəyişiklik sahəsi	Təkmilləşmə dərəcəsi, %
1.	Xərclərin azalması	69
1.	Vaxtın optimallaşdırılması	62
2.	Xidmətin effektivliyinin yüksəldilməsi	59
3.	Məhsuldarlıq tempi	59
4.	Qərar qəbulu üçün daha dəqiq informasiya	52
5.	Keyfiyyətin yüksəldilməsi	45
6.	Maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi	41
7.	Gəlirlilik tempi	38
8.	Iyerarxiya səviyyəsinin azaldılması	38
9.	Texnologiyaların modernləşdirilməsi	34
10.	İşçi heyətinin həvəsləndirilməsi	34
11.	Satış həcmində artım	28
12.	Bazarda sağ qalma	28
13.	Ziyanın azaldılması	21
14.	Ətraf-mühitə təsir	17
15.	Bazara daxil olma	14

Mənbə: <http://e.lib.vlsu.ru/bitstream/123456789/2990/1/00585.pdf>

Reinjiniringq biznes prosesi təşkilati dəyişiklik üçün yeni bir yanaşma yaratdı və ixtiraçılar tərəfindən "xərc, keyfiyyət, xidmət və sürət kimi kritik tədbir fəaliyyətlərdə dramatik hadisələr təmin etmək üçün biznes proseslərinin təməl olaraq yenidən düşünülməsi və radikal bir şəkildə yenidən hazırlanması" olaraq təyin olundu.

Reinjiniringq biznes prosesinin yaradıcıları Hammer və James Champy reinjiniringqin proseslərdən daha geniş bir əhəmiyyət daşıdığını bildirib. O təşkilatın hər sahəsinə tətbiq olundu və onun çox böyük bir məqsədi var idi. "Mən bunun mələklərin əsəri olduğunu düşünürəm" dedi Hammer düşündüyü anların birində. "Bu qədər çox insanın məhrum qaldığı bir dünyada, bu qədər səmərəsiz olmaq günahdır." [14]

Bununla bərabər bir çox şərhçi reinjirinqi Frederick Winslow Taylorun mexaniki fikirlərinə dönüş olaraq görürdü. Bəziləri onu ştatların ixtisarı üçün bir intellektual səbəb, bir çoxu şirkətdəki inkişaflarla bir zəifləmə prosesi olaraq gördülər.

Yaradanın özünün də qəbul etdiyi fikrin səhvlərindən biri reinjiniringq əməliyyatını idarəçilərin özlərinə deyil, başqalarına təqdim etməkdən çox xoşbəxt olduqları bir şey halına gəldi. Champinin təqib dəftərinə "Reengineering Management" adı verildi. O 1994-cü ildə əhəmiyyətli fikri ilə "Peşələri və üslubları böyük ölçüdə pozulmamışdırsa, idarəçilər sonunda yenidən inşa edilən müəssisələrin quruluşunu zəiflədəcəklər" deyə yazırdı.

Reinjiniringq biznes prosesi bəzi yüksək profilli təşkilatlar tərəfindən böyük müvəffəqiyyətlə tətbiq olunmağa başlandı. Məsələn, bir kart şirkəti olan Hallmark yeni məhsul prosesini tamamilə yenidən hazırladı; Kodak qara-ağ film istehsal prosesinin yenidən qurulması firmanın yeni sifarişlərə verdiyi reaksiya müddətini yarı yarıya azaltdı. Bu fikir təşkilati mənbə planlamasını (ERP) inkişaf etdirərək gücləndi. ERP sistemləri bir firmanın fərqli əməliyyatlarının bir-birləriylə elektron olaraq danışdıqlarını təmin etdi. Nəhayət təşkilatlar qarşıya çıxan problemləri daha tez zamanda həll edə bilirdilər.

Dəyişmə trendi və yenidən dəyişmə dinamikası ictimai sektorda təsirini göstərərək bu sahələrdə yenidən quruluşlanma ehtiyacını qaçılmaz etmişdir. Müəssisələrdə bu quruluşu meydana gətirmədə reinjiniring biznesinin və strateji idarəetmənin əhəmiyyət daşıdığını ifadə etməkdə fayda ola bilərdi. Müvəffəqiyyət və yüksək nəticə əldə etmək istəyən müəssisələr reinjiniring mövzusunda məlumat əldə etmə və böyük uğurların "yenidən düşünmək"dən keçdiyi gerçəyini gözaltı etməməlidirlər.

Reinjiniring bir anlayış olaraq, müəssisələrin rəqabət şərtlərinə tabe olmaq və müştərilərinə daha yaxşı, daha keyfiyyətli, daha tez və daha sərfəli xidmət təqdim edə bilmək üçün müəssisə daxilindəki bütün iş üsul və proseslərinin köklü bir şəkildə nəzərdən keçirilməsi və yenidən qurulmasını ifadə etməkdədir. Yəni reinjiniring davamlı və kiçik inkişaf təmin etmək deyil, köklü və böyük dəyişikliklər etmək ilə əlaqədar bir anlayışdır. "Hər şeyə yenidən başlamaq" olaraq xarakterizə edilən reinjiniring son zamanlarda dəyişikliyin içindən çıxma bilməmə problemləriylə baş verə bilmək məqsədiylə ortaya çıxmışdır. Təməlinə dəyişikliyin arxasından getmək yerinə önünə keçə bilmək və onu idarə etmək düşüncəsi davam etməkdədir. Daha əhatəli olaraq "reinjiniring; xərc, keyfiyyət, xidmət və sürət kimi zamanəmizin ən əhəmiyyətli performans ölçülərində təəccüblü irəliləyişlər etmək məqsədiylə iş proseslərinin yenidən və radikal bir şəkildə yenidən hazırlanması "olaraq təsvir edilməkdədir. Bu anlayışı ortaya atanlar, iş həyatında gerçək problemlərlə məşğul olmaq vəziyyətində olan "gerçək" insanlardır. Ford, Hewlett Packard, Mutual Benefit Life kimi şirkətlərdə çalışan menecerlər inkişaf edən informasiya texnologiyası və müəssisə müddətlərini təkmilləşmə səyi göstərmişlər. 1985-ci illərdə ortaya atılan yenidən qurma işlərinə reinjiniring adının verilməsi yuxarıda da ifadə edildiyi kimi 1990-cı illərə təsadüf edirdi. Xüsusilə bu dövrdə iş dünyasında yaşanan böhranın da təsiriylə əvvəl ABŞ, Böyük Britaniya, sonra da Avropa ölkələrində reinjiniring anlayışı və tətbiqləri məşhurluq qazanmışdır.

Reinjiniring biznesinə fərqli tədqiqatçılar tərəfindən fərqli təriflər verilmişdir. Reinjiniring biznesi "Xərc, keyfiyyət, xidmət və yenilik etmə kimi

zəmanəmizin ən əhəmiyyətli müvəffəqiyyət ölçülərində inkişafı təmin etmək məqsədi ilə təşkilatın mövcud quruluş və istifadə proseslərini tərk edərək mal və xidmət istehsal etmək üçün lazımi fəaliyyətləri yenidən gözdən keçirmə səyidir. [17, s.299]

Reinjiniring biznesi idarəetmə elmi sahəsində olduqca yeni bir anlayışdır. 1990-cı illərin əvvəlində ortaya çıxan bu anlayış, idarəetmə dünyasında çox böyük bir maraq görmüş və günümüzdə qədər bu sahədə çox əhəmiyyətli irəliləmələr əldə etmişdir. Reinjiniring biznesi hər hansı bir təşkilatda quruluş, sistem, müddət və tətbiq olunan siyasətlərdə sürətli və radikal yenidən dizayn və dəyişikliklər edilərək təşkilatın daha yüksək bir performansı çatmasını və bir irəliləmə reallaşdırmasını qarşısına məqsəd qoyan yeni bir rəhbərlik texnikasıdır. Başqa bir ifadəylə, reinjiniring biznesi bir irəliləmə strategiyası ilə təşkilatda performans səviyyəsini yüksəltmək və daha sonra bu performansının davamlılığını təmin etmək üçün inkişaf etdirilmiş yeni bir rəhbərlik texnikasıdır.

Reinjiniring dəyişikliyin planlaşdırılması və idarəsində yeni bir yanaşmadır. Reinjiniring ilə müəssisə proseslərinin yenidən hazırlanması və daha sonra yeni proseslərin tətbiqi nəzərdə tutulur. Bununla bərabər reinjiniring "Keyfiyyət, yenilik və xidmət məqsədlərinə çatmaq üçün müəssisənin iş proseslərini analiz etməsi və təkrar qurulmasıdır." [15, s.83]

Reinjiniring mövzusunda tədqiqat aparan digər bəzi idarəetmə mütəxəssisləri reinjiniringin yalnız proseslər üzərində deyil, eyni zamanda quruluş, sistem, siyasətlər üzərində də istiqamətlənməsini qeyd edirlər. Daniel Petrozzo və John Stepper reinjiniring aid yazmış olduqları kitabda bu tərifə təklif etməkdədirlər: " Reinjiniring, keyfiyyət, xərc və sürət cəhətdən radikal inkişaf əldə edə bilmək üçün təşkilat quruluşunun, bütün proseslərin və bütün məlumat sistemlərinin vahid olaraq yenidən inşa edilməsidir." [16, s.4]

İlk olaraq reinjiniringdə bir şirkətin nə etməsi lazım olduğu müəyyən edilir. Daha sonra bunu necə edəcəyi müəyyən edilir. Bu nöqtədə, "etdiyimiz işləri nə səbəb edirik?" və "niyə bu şəkildə edirik?" sualları cavablandırılmaya çalışılır. Bu iki məsələ ilə əlaqədar əmin olunan heç bir şey yoxdur. Bunun mənası köhnə

quruluşun göz önünə alınmamasıdır. Var olanlar göz ardı edilir və nə olması lazım olduğu araşdırılır. Bu mərhələdə də, "əlimdəki məlumat və texnologiyayla bu şirkəti yenidən qursaydım nə edərdim?" sualına cavab axtarılır.

İkinci olaraq, reinjiniring "radikal" bir dəyişiklik deməkdir. Bu problemlərin kökünə enmək və təşkilatı başdan sona yenidən dizayn etmək mənasını verir. Başqa bir ifadəylə, reinjiniring mövcud olan üzərində bəzi dəyişikliklər etmək, işi yaxşılaşdırmaq və ya inkişaf etdirmək deyil, işin yenidən icad edilməsi prosesidir. Bunun üçün mövcud olan təşkilat quruluşu və prosesləri məlumat kimi qəbul edilməz.

Üçüncü olaraq, reinjiniring "təəccübləndirici" dəyişikliklər deməkdir. Reinjiniring təşkilatın müvəffəqiyyətində "kiçik və mərhələli inkişaf" etmək deyil, "əhəmiyyətli irəliləyiş və nəticələr əldə etmək" üçün səy sərf edir. Əgər bir müəssisənin rəqabət üstünlüyünü təmin edə bilməsi üçün xərci 10% azaltması lazımdırsa, bu şirkətin reinjiniringə ehtiyacı yoxdur. Başqa heç bir variantı olmayan, yəni xərcləri çox yüksək və malları müştərilərin götürməyəcəyi qədər pis olan şirkətlər; gələcəkdə böyük bir təhdidlə qarşılaşacağını düşünən şirkətlər reinjiniringə müraciət edirlər.

Son olaraq, reinjiniring "proses"lərdə dəyişiklik deməkdir. İş müddəti, bir və ya bir neçə növ gəlirin alınıb bunlardan müştəri üçün dəyər meydana gətirəcək xərclərin yaratdığı fəaliyyətlərin cəmidir. Bir sifarişin alınmasından malların təhvilinə qədər həyata keçirilən fəaliyyətlərdir. Malın müştəriyə təlimi bir müddət sonunda meydana gəlməkdədir. İdarəçilərin bir çoxu proses yönümlü deyil, vəzifə və quruluş və ya insan yönümlüdür.

2.2. Biznes – reinjiniringin məqsədi və inkişaf mərhələləri

Bazar iqtisadiyyatında şirkətin inkişaf strategiyası və idarəetmə sistemi müəssisənin ilk növbədə daim dəyişən bazar şəraitinə, müştərilərin tələblərinə, rəqiblərin strateji manevrlərinə, xarici mühitdən əmələ gələn yeni imkanlara və təhlükələrə çevik şəkildə uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Belə iqtisadi şəraitdə

menecerin qarşısında duran başlıca vəzifə müəssisənin fəaliyyətində yaranmış çətinliklərin aradan qaldırılması və istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün biznes-prosesləri və istehsal sistemlərini əsaslı sürətdə yenidən qurmaq və modernləşdirməkdən ibarətdir.

Şirkətin daim dəyişən bazar mühitinə uyğunlaşdırılmasında, baş verən dəyişikliklər prosesinin idarə olunmasında, rəqabət mühitinə uyğun müəssisənin optimal fəaliyyət modelinin qurulmasında reinjiniringin tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir bazar iqtisadiyyatında biznes-proseslərin idarə edilməsində reinjiniringin tətbiqi mexanizminin gücləndirilməsi və reinjiniringin inkişaf istiqamətlərinin əsaslandırılması çox vacibdir. Bu baxımdan innovasiya menecmentinin xüsusi növü kimi reinjiniringin inkişafı məsələlərinin elmi tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Innovasiya menecmenti – iqtisad elminin müstəqil sahəsi olub maddi, əmək və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsi yolu ilə innovasiya məqsədlərinin formalaşdırılmasına və bu məqsədlərə nail olunmasına yönəldilən peşəkar fəaliyyətdir.

Innovasiya menecmenti – innovasiya proseslərinin, innovasiya fəaliyyətinin və həmin fəaliyyətlə məşğul olan təşkilati strukturların və onların işçi heyətinin idarə olunması prinsipləri, metodları və formalarının məcmusudur [15, s.80].

Innovasiya menecmentinin predmetini yeniliklərin yaranması, mənimsənilməsi və yayılması proseslərinin təşkili və onunla şərtləşən texniki, texnoloji, iqtisadi, təşkilati və sosial sistemlərdəki dəyişikliklər təşkil edir.

P.N.Zavlin «Innovasiya menecmenti» anlayışının məzmununu üç aspektdən açıqlayır; innovasiyaların idarə olunması elmi və incəsənəti; fəaliyyət növləri və innovasiyalarda idarəetmə qərarlarının qəbulu prosesi; innovasiyaların idarəetmə aparatı [12, s.51].

Innovasiya menecmentinin məqsədi müəssisənin miqyası, fəlsəfəsi, ənənəsi və həyat tsikli ilə bilavasitə bağlıdır. Innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi əsasında müəssisənin inkişafı, yeni əmtəə və texnologiyanın bazara aktiv irəliləməsi, sürətli iqtisadi artım və yeni bazara ekspansiya üçün istehsalın gələcək

ixtisaslaşması və diversifikasiyası imkanlarından istifadə edilməsi innovasiya menecmentinin prioritet istiqamətləri hesab edilir. İnnovasiya menecmentinin məqsədləri aşağıdakı meyarlara görə təkmilləşdirilir.

- səviyyə (strateji və taktiki);
- mühitin növləri (xarici və daxili);
- məzmun (iqtisadi, sosial, siyasi, elmi, texniki və təşkilati);
- prioritetlik (daimi, ənənəvi, birdəfəlik);
- fəaliyyət müddəti (uzunmüddətli, ortamüddətli, qısamüddətli);
- funksional struktur (istehsal, ETKİT, heyət, maliyyə, marketinq, menecment);
- müəssisənin həyat tsiklinin mərhələləri (həyat tsiklinin baş verməsi, artması, yetkinliyi, enməsi və tamamlanması).

İnnovasiya menecmentinin məzmunu innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində yerinə yetirilən funksiyalarla müəyyən edilir. İnnovasiya menecmentinin əsas (predmet), təminədiçi, sosial-psixoloji və texnoloji funksiyaları fərqləndirilir. Menecmentin predmet funksiyaları (məqsədlərin seçilməsi, planlaşdırma, təşkil və nəzarət) innovasiya fəaliyyətinin idarə olunması proseslərinin əsas mərhələlərini özündə ehtivar edir. Menecmentin təminədiçi funksiyaları müəssisə və təşkilatlarda predmet funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsini təmin edən prosesləri və alətləri əks etdirir. Menecmentin sosial-psixoloji funksiyaları kollektivdə istehsal münasibətlərini xarakterizə edir. Menecmentin texnoloji (prosesual) funksiyaları onun predmet və sosial-psixoloji funksiyalarının yerinə yetirilməsinin əsas vasitələri sayılır.

Reinjiniring innovasiya menecmentinin xüsusi növü kimi uzun müddət ərzində müəssisənin rəqabət üstünlüyünü artırır, hansıki istehsal və tədavül sferalarında rəqabət mövqeyini gücləndirməyə, mənfəəti artırmağa, dayanaqlı maliyyə vəziyyətini təmin etməyə və bazar mühitinin dəyişilməsinə çevik şəkildə uyğunlaşmağa imkan verir.

Dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artım amilləri və modellərinin informasiyalaşdırılması və texnologiyalaşdırılması ilə əlaqədar baş verən global

dəyişikliklər həm xarici iqtisadi şəraitə və həm də müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu isə öz növbəsində idarəetmənin təşkilati strukturunda, texnoloji inkişafın istiqamətlərində, innovasiya və investisiya layihələrinin təkmilləşdirilməsində, marketinqin strateji və taktiki məzmununun transformasiyasında prinsiplərin dəyişilməsinə gətirib çıxarır.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə biznes – proseslərin təşkilati və texnoloji inkişafı iqtisadi tənəzüül şəraitində sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin restrukturizasiyasına və davamlı inkişafının təmin edilməsinə hazır olmağa əsaslanır. Reinjiniring innovasiya menecmentinin xüsusi növü kimi konkret və abstrakt elementləri, onların əlaqəsini, qarşılıqlı fəaliyyətini və inkişafı istiqamətlərini özündə əks etdirən tədbirlər sistemidir. Reinjiniringə elmi-tədqiqat və konstruktor işlərinin təşkili, istehsalın, marketinqin, heyətin, texnoloji və biznes-proseslərin layihələşdirilməsinin səmərəli idarə olunması ilə bağlı məsələlər daxildir.

Müasir bazar iqtisadiyyatında baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri ona əsaslanır ki, iqtisadi artımın və biznesin inkişafının yeni modelinin formalaşdırılmasında innovasiya prosesləri, elmi biliklər, yeni texnologiya, məhsul və xidmətlər dominantdır.

Innovasiya sisteminin əsas komponentlərini elmi, elmi-texniki, texnoloji, sosial-təşkilati və idarəetmə yenilikləri, həmçinin elmi biliklər, potent, kəşflər, nou-xau təşkil edir. Təkraristehsal tsiklinin bütün mərhələlərində tətbiq edilən innovasiyalar mənşəyinə, təyinatına, yenilik səviyyəsinə, radikallığına, yayılması və iqtisadi proseslərə təsir dərəcəsinə görə fərqləndirilir.

İqtisadi inkişafın xarakterinin dəyişilməsi reinjiniring metodlarına əsaslanan idarəetmənin yeni paradigmasının yaradılmasını zəruri edir. Açıq sistem kimi baxılan müəssisə və təşkilatlar investorların, sifarişçilərin, malgöndərənlərin, müştərilərin, rəqiblərin və dövlət orqanlarının tələbatının daha dolğun ödənilməsi prinsiplərini rəhbər tutmalıdırlar. Innovasiya reinjiniringin təşkilində tələbatın ödənilməsi strategiyalarının hər bir növü aktiv elementlərin təkmilləşdirilməsinə əsaslanır və köhnə elementlərin isə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur.

Innovasiya reinjiniringin inkişafı alternativ əsasda istehsal sisteminin təzələnməsi variantının seçilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar daxili və xarici mühitin müxtəlif start şəraitində istehsalın təzələnməsi tipinin xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi vacibdir.

Müasir bazar şəraitinə uyğunlaşması üçün müəssisənin fəaliyyətinin bir çox tərəflərinin yenidən layihələndirilməsi tələb olunur. Bu zaman innovasiya menecmentinin əsasını istehsal sisteminin təzələnməsi və elmi araşdırmaların müxtəlif formalarının aktivləşdirilməsi təşkil edir.

Reinjiniringin innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi böyük məbləğdə maliyyə vəsaitləri və sərmayə qoyuluşu tələb edir. Dünyanın aparıcı sənaye şirkətlərində elmi-tədqiqat və konstruktor işlərinin təşkilinə məhsul satışından alınan gəlirin 5-7 faizi xərclənir, maliyyə vəsaitinin 33 faizi elmi-tədqiqat işlərinə, 67 faizi isə təcrübənin aparılmasına yönəldilir [22, s.201].

İstehsal sisteminin təzələnməsi, buraxılan məhsulun çeşidinin dəyişdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi müxtəlif yollarla, yəni nou-xau, potent və lisenziyaların əldə edilməsi, ETKİT-nin funksional bölmələrində xüsusi tədqiqatların aparılması, yeniliklərin işlənilməsi və kommersiyalaşdırılması üçün vençur firmasının yaradılması vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Yeniliklərin işlənilməsi və tətbiqi üzrə reinjiniring tədbirlərinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün idarəetmə qərarlar zəncirinin işlənilib hazırlanması zəruridir. Bu zaman konkret son məqsədin müəyyənləşdirilməsi, istehsalın təzələnməsi strategiyası və qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunması yolları, həmçinin resurslara tələbat və onun maliyyələşdirmə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Prinsipcə yeni texnoloji proseslərin tətbiqi əlavə maliyyə vəsaiti tələb edir, həm də istehsal strukturunun, təşkilin, idarəetmənin və sosial-psixoloji iqlimin mövcud sistemini parçalayır. Texnoloji reinjiniringin iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək üçün təzələnmə (təkmilləşdirmə) variantının seçilməsi yeniliklərin yayılması və diffuziyası üzrə tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması ilə tamamlanılmalıdır.

Texnoloji və elmi-texniki yeniliklərin yaradılması prosesinin xüsusiyyəti istehsal olunan məhsulun unikal xarakteri, xərc və nəticənin planlaşdırılmasında qeyri-müəyyənliyin yüksək səviyyəsi ilə əlaqədardır. Müəssisənin reinjinirinqinə bazar yönümlü yanaşma innovasiya proseslərinin və məhsulların spesifikasiyasını innovasiya bazarlarının xüsusiyyətləri ilə əlaqəli şəkildə uçota alınmasını tələb edir. Məsələn, texnoloji və elmi-texniki məhsul bazarlarının konyukturu iqtisadiyyatın investisiya aktivliyindən, istehsal sahələrinin inkişaf səviyyəsindən və bazar subyektlərinin davranışından bilavasitə asılıdır.

İnnovasiya reinjinirinqinə bazaryönümlü yanaşma texnoloji və elmi-texniki məhsulun əsas istehsalçıların təhlilini, bazarın və investisiya aktivliyinin artırılması perspektivinin proqnozlaşdırılmasını, bazarın formalaşmış tələbatı əsasında təsərrüfatçılığın strateji zonasının aşkara çıxarılmasını nəzərdə tutur.

Təcrübə göstərir ki, innovasiya firmalarının bazar strategiyası yeni seqmentlərə və yeni bazarlara ekspansiya, göstərilən xidmətlərin rəngarəng formalarının inkişafı, potensial istehlakçılarla əlaqənin qurulması hesabına yeniliklərin həyat tsiklinin ilkin mərhələlərində texnologiyaların maksimum təchizatı təmin edilməlidir. İnnovasiya reinjinirinqin təşkili prosesində qazanılan uğurlar istehsal və bazar, tələb və təklif arasında sıx qarşılıqlı əlaqənin qurulmasından daha çox asılıdır.

Yeniliklərin həyat tsiklinin artması mərhələsində marketinq yanaşması dəyişdirilir. Belə ki, innovasiya marketinqi kreativ xarakterini itirir və stimullaşdırıcı əhəmiyyət kəsb edir. Reklamın xarakteri dəyişir, həmin firmanın və əmtəənin aqressiv və aksent ləyaqətinə çevrilir. Geniş, şəkili dəyişdirilmiş təchizat kanalları şəbəkəsindən istifadə olunur. İstehsalçı şirkətin rəqabət üstünlüyü aparıcı rol oynamaqda davam edir.

Təchizat bazarı uğrunda şirkətin mübarizə aparma siyasətinin təkmilləşdirilməsi onun rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinin müxtəlif formalarından səmərəli istifadə edilməsinə hədəflənməlidir. Əmtəənin xarakterindən və onun həyat tsiklinin mərhələsindən asılı olaraq rəqabətin formalarında, reklamın və bazarda əmtəənin irəliləməsi üsullarında fərqlər

müşahidə edilə bilər. Belə ki, inhisarçı rəqabət şəraitində yeni əmtəənin bazara çıxarılması mərhələsində menecerin qiymət siyasətindən maksimum istifadə etməsi daha məqsədəuyğundur. Əgər şirkət əvvəlcədən tanış olmayan əmtəəni bazara çıxarırsa, onda menecer əksinə qiyməti aşağı salmalı və şirkətə dəyən zərəri isə başqa əmtəənin hesabına kompensasiya etməlidir.

Müasir nəzəriyyə və praktikada antiböhranlı idarəetməyə təkcə iqtisadi böhranın mövcud olduğu şəraitdə idarəetmə kimi deyil, həm də müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və uzunmüddət ərzində təşkilati və innovasiya sferasında rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi kimi baxılır.

Dünyanın bir çox şirkətlərində antiböhranlı idarəetmə sisteminin tətbiqi təcrübəsi göstərir ki, menecmentin ənənəvi alətləri kifayət etmir. Xarici və daxili mühit amillərinin sürətlə dəyişilməsi şirkətləri məcbur edir ki, çoxlu sayda yeni imkanlardan istifadə edərək çevik hərəkət etsinlər.

Şirkətin menecerinin qarşısında duran vəzifə firmanın yaranmış böhran vəziyyətindən çıxarılması və istehsal sisteminin əsaslı surətdən yenidən layihələndirilməsi, yəni şirkətin reinjinirinqi üzrə mükəmməl strategiya işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Bazar iqtisadiyyatında qabaqlayıcı (preventiv) antiböhranlı idarəetmə geniş tətbiq edilir. Bu növ antiböhranlı idarəetmə səmərəsiz proseslərin və fəaliyyət növlərinin idarə olunmasına, şirkətin potensialının strateji təzələnməsi və yeni keyfiyyət səviyyəsinə, həyat tsiklinin yeni mərhələsinə keçirilməsinə yönəldilmiş kompleks idarəetmə fəaliyyətini ifadə edir, hansıki xarici və daxili mühitin dəyişilməsinə şirkətin maksimum dərəcədə uyğunlaşdırılmasına imkan verir. Həmçinin reinjinirinq, innovasiya və investisiya layihələndirilməsi şirkətin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri kimi irəli sürülür.

Antiböhranlı idarəetmənin strateji məqsədi uzunmüddətli inkişaf əsasında müəssisənin fəaliyyətinin maksimum iqtisadi səmərəliliyini təmin etməkdən ibarətdir. Bu zaman menecmentin maliyyə-investisiya metodlarının strateji məqsədi müəssisənin uzunmüddətli inkişafının təkamül yolu ilə təmin edilməsidir.

Bununla belə müəssisənin inkişafının prioritet istiqamətlərinin təmin edilməsi, radikal innovasiya, texnoloji və təşkilati dəyişikliklər reinjinirinq çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Radikal innovasiya – investisiya dəyişiklikləri reinjinirinqin əsası kimi təkcə biznesdə riskləri artırmır, həm də istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsinə səbəb olur.

Sahibkar öz müəssisəsinin rəqabətqabiliyyətini artırmaq üçün onu daim dəyişən xarici mühitə uyğunlaşdırmağa hazır olmalı, yaxud qısa müddət ərzində həmin mühitə uyğun gələn məhsul istehsal etməli və ya xidmət göstərməlidir. Bu zaman müəssisənin ölçüsü, mülkiyyət forması, sahə mənsubiyyəti və yerləşdiyi ərazinin xüsusiyyətləri qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaqda sahibkar üçün hər hansı məhdudiyyət yaratmamalıdır. Müəssisənin xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılması prosesi reinjinirinq idarəetmə sisteminə əsaslanmaqla həyata keçirilməlidir.

Müəssisənin xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılmasının zəruriliyi həmçinin iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi vasitələrindən və onların qarşılıqlı əlaqə mexanizminin təkmillik səviyyəsindən, tərəfdaşların davranışından, ölkədə qanunların işlənməsi səviyyəsindən və digər amillərdən asılı olaraq müəyyən edilir.

Beləliklə, müəssisənin xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılmasının zəruriliyinin obyektiv əsasları mövcuddur və bu cür uyğunlaşdırma tədbirlərinin formalaşdırılması əhəmiyyətli dərəcədə müəssisənin özündən, dövlətin iqtisadi siyasətindən, eləcə də ölkənin mövcud iqtisadi, sosial-psixoloji, hüquqi və mədəni-etik durumundan asılıdır [13, s.48].

Müəssisənin xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılması üzrə tədbirlərin səmərəsi gələcək dövr haqqında həqiqətə uyğun etibarlı informasiyaların əldə edilməsindən daha çox asılıdır. Xarici mühitin dəyişilməsi haqqında informasiyalar çox vaxt qeyri-obyektiv, yanlış olur. Sahibkar məhsulun istehsalına dair qərar qəbul edərkən informasiyaların etibarlılığı baxımından üç şəraitlə üzləşir:

- müəyyənlik (informasiya doğrudur, etibarlıdır);
- riski müəyyən olan (müəssisə şüurlu şəkildə riskə gedir);

- riski qeyri-müəyyən olan (müəssisə riskin dərəcəsini müəyyən edə bilmir).

Sahibkar hər üç şəraitdə optimal variant tapmalı və bazarda öz yerini qoruyub saxlamağı bacarmalıdır. Lakin bu heç də həmişə sahibkara müyəssər olmur. Məsələyə ağıllı və şəriştəli yanaşan sahibkarlar hər üç şəraitdə bazarda öz mövqeyini, yerini qoruyub saxlaya bilirlər. Qeyri-müəyyənlik şəraitində müəssisə və sahibkar öz hesablamalarında ən əlverişli alternativ variantlardan imtina etməli, müəyyənliyi nisbətən məlum və iqtisadi səmərəsi isə aşağı olan variantla üstünlük verməklə özünün xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunluğunu təmin edə bilər. İnformasiyanın doğru və etibarlı olduğu müəyyənlik şəraitində və eləcə də müəssisənin şüurlu şəkildə riskə getməsi müəyyən olan şəraitdə sahibkar daha qətiyyətlə qərarlar qəbul edir və müəssisəni xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunlaşdırır.

Qloballaşmanın dərinləşdiyi və rəqabətin kəskinləşdiyi hazırkı şəraitdə sahibkarların qeyri-müəyyənliklə səciyyələnən xarici və daxili mühit haqqında məlumatlar toplusundan istifadə etmələri tövsiyə olunur. Bu zaman qəbul edilən qərar xərclər və nəticələrin müqayisəsinə və qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün bu nisbətin optimal səviyyəsinin tapılmasına əsaslanmalıdır.

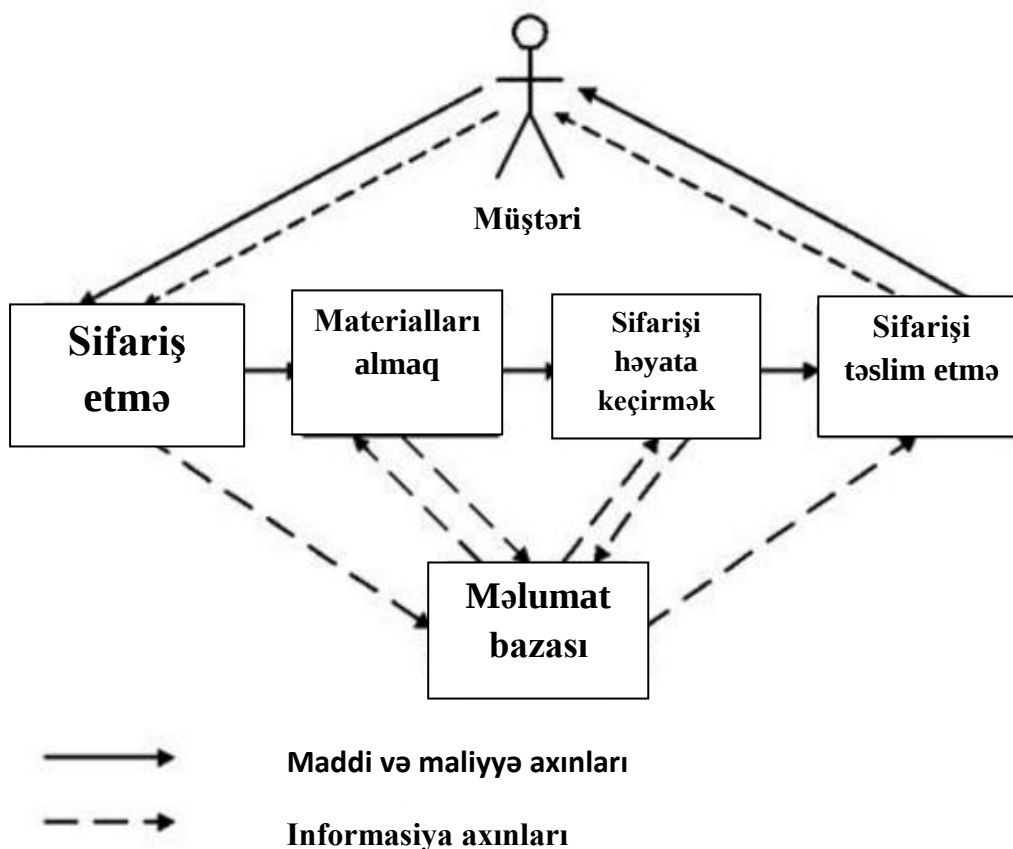
Müəssisələrin xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılmasına yönəldilən kreditlərin həcmi 2005-ci ildəki 1440,9 milyon manatdan 2015-ci ildə 21730,4 milyon manata çatmış və ya 15,1 dəfə artmışdır. Həmin dövrdə ümumi kredit qoyuluşlarında qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 63,4 faizdən 24,4 faizə enmiş, uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi isə əksinə 36,6 faizdən 75,6 faizə qalxmışdır. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi müəssisələrin xarici mühitin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılması prosesində reinjiniring idarəetmə sistemindən mühüm vasitə kimi istifadəsinə səbəb olmuşdur.

2.3. Reinjiniring strategiyasının işlənməsi və reallaşdırılması

Biznes prosesləri anlayışı altında hazır məhsulların istehsalı və ya resurs istehlak əsasında xidmətlərin həyata keçirilməsi üçün qarşılıqlı əməliyyatlar

nəzərdə tutulur. Biznes proseslərinin idarə olunması müştərilərə keyfiyyətli xidmətə yönəldilmişdir. Bu mənada biznes proseslərinin idarə edilməsi zamanı bütün maddi, maliyyə və informasiya axınları qarşılıqlı (Şəkil 1.) baxılır.

Biznes proseslərinin idarə olunmasında inqilab müasir informasiya texnologiyaları sahəsində uğurlar əldə etməyə yönəltdi, bu da reinjinerinqin aparılması imkanını yaratdı.

Şəkil 1. Biznes prosesinin strukturu

Mənbə: <http://market-pages.ru/biznesproces/1.html>

Biznes-proseslərin reinjinerinqi (BPR) dedikdə, təşkilatın fəaliyyətinin yenidən qurulmasına yanaşma nəzərdə tutulur. Reinjinerinq əsas proseslərin kökündən və radikal şəkildə yenidən düşünülməsi anlamına gətirib çıxardır. Yeni yanaşma tətbiq etməzdən əvvəl, təşkilatın nəyə nail olmaq istədiyini müəyyən etmək lazımdır. Bununla yanaşı, təyin etmək lazımdır ki, təşkilatın əsas prosesləri və uğur gətirə bilən komponentləri hansılardır. Bunların əsasında nəzərdə tutulan

məqsədlərə aparan ən qısa, səmərəli və məhsuldar yolun planı tərtib edilir. Düşünmək olar ki, biznes-proseslərin reinjiniringi sadəcə olaraq, müəssisə fəaliyyətinin tədqiqi metodları və məqsədlərini yeniləşdirir. Belə düşünmə halında tədqiqat prinsipləri və fəaliyyətin təşkili metodları olduğu kimi qala da bilər. Buna baxmayaraq, fəaliyyətdə müəyyən canlanma hiss oluna bilər ki, bu da informasiya texnologiyaları hesabına baş vermiş olar. Çünki çoxistifadəçili verilənlər bazaları, lokal şəbəkələr və s. ənənəvi halda ardıcıl reallaşdırılan çoxsaylı proseslərin paralel reallaşdırılmasını mümkün edə bilər. Lakin son 30 ilin tədqiqatları göstərmişdir ki, informasiya texnologiyalarını tətbiq etməklə real məhsuldarlıq artımına nail olmaq çox nadir hadisədir. Bunun əsas səbəblərindən biri informasiya texnologiyalarının potensialından tam istifadə edilməməsidir. Yəni yeni informasiya texnologiyası çox hallarda köhnə metod və prinsiplərin “qəlbinə salınır”. Reinjiniring baxımından, biznes-proseslər 2 qrupa bölünür: əsas və köməkçi proseslər. Əsas proseslər istehlak dəyərini artırır, köməkçi proseslər artırmır. Reinjiniring prosesində diqqət əsas biznes-proseslərə yönəldilir.

Beləliklə, biznes-proseslərin reinjiniringi dedikdə, təşkilati-istehsal proseslərinin elə dəyişdirilməsi başa düşülür ki, istehlak dəyərini artırmayan prosesləri minimuma endirmək mümkün olsun. Geniş mənada, biznes-proseslərin reinjiniringi dedikdə, riyazi metodlardan və instrumental vasitələrdən istifadə edərək biznes-proseslərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilən layihələşdirmə prosesi başa düşülür.

Fəaliyyətin idarə edilməsində ediləcək dəyişikliyin dərəcəsi və dərinliyi müəssisənin təkmilləşdirməyə hazırlığından asılıdır. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə həyata keçirilən fəaliyyət dəyişikliklərinin 4 tipi vardır:

- Avtomatlaşdırma – verilənlərin yığılması və işlənilməsini sürətləndirmək üçün hesablayıcı və digər texnikanın tətbiqi;
- Səmərələşdirmə - verilənlərin yığılmasının, informasiyanın işlənməsinin və idarəetmənin mövcud sistemində “zəif yerlər” olan əməliyyatların avtomatik icrası yolu ilə təsərrüfat əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi;

– Biznes-proseslərin reinjinirinqi - fəaliyyət prosesinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş daha radikal dəyişikliklər edilməsi. Reinjinirinq gedişində əvvəllər digər vasitələrlə əldə edilən nəticələrin tamamilə başqa üsullarla alınması mümkün olur, yəni biznes-proseslər dəyişilir;

– Şirkətin fəaliyyətinə yeni baxış – müəssisənin təşkilati strukturunu və idarəetmə sistemini, hətta əsas məqsədləri və vəzifələri də əhatə edən dərin fəaliyyət dəyişikliyi.

Kompüter texnologiyaları və kompüterləşdirilmiş informasiya sistemləri biznes-proseslərin reinjinrinqinə aşağıdakı 4 istiqamətdə təsir göstərə bilər:

1. İnformasiya texnologiyalarının təsiri. Bu baxımdan, informasiya texnologiyaları kompüterləri, kommunikasiya texnologiyalarını, proqram təminatını və proqramlaşdırma dillərini və verilənlər bazaları texnologiyalarını birləşdirən sistemin inkişafı vasitələrini əhatə edir. İnformasiya texnologiyaları potensialından istifadə imkanı şirkətin informasiya texnologiyaları sahəsindəki siyasətindən çox asılıdır. Belə ki, “müşəri-server” texnologiyası proqram təminatını təzələməyə imkan verir. Lakin kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə biznes- proseslərinin reinjinrinqi şirkətdən olduqca böyük kapital qoyuluşları da tələb edə bilər.

2. Yeni kompüterləşdirilmiş informasiya sistemlərinin təsiri. Yeni kompüterləşdirilmiş informasiya sistemləri müəssisənin həm mövcud informasiya sisteminin informasiya təminatının səviyyəsinə, həm də onun texnoloji infrastrukturuna təsir edir. Məsələn, çoxsaylı son istifadəçilərə xidmət göstərən informasiya sistemlərinin yeni nəsil informasiyanın alınmasının operativliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Lakin müəssisənin bu sahədə təcrübəsi azdırsa, müasir sistemlərin tam gücü ilə işlədilməsi ilə bağlı problemləri ola bilər.

3. Biznes-prosesin reinjinrinqi üçün prototiplər və əlavələr. Tətbiqi proqram təminatı, məsələn, simulyatorlar (bənzərini yaradanlar) və modelləşdirmə vasitələri biznes proseslərin reinjinrinqindən əvvəlki və sonrakı vəziyyətlərinin modellərini qurmağa imkan verir. Belə proqram təminatı istehsal müəssisələrində tez-tez istifadə edilir.

4. Təşkilati mədəniyyət və yeni informasiya sistemlərindən tam istifadə edilməsi imkanı. Təşkilati mədəniyyət informasiya texnologiyalarına qoyulan investisiyaların ölçüsünü təyin edir. Məsələn, konservativ təşkilat kompüterləşdirilmiş informasiya sistemlərinə böyük pul vəsaitini çox çətinliklə ayırır. Bununla yanaşı, hətta əgər bu pul ayrılsa da, həmin sistemin tətbiqi və istismarı böyük çətinliklərlə qarşılaşır. Buna görə də hansı proseslərin reinjirinqi aparılacaqsas, onlar təkmilləşdirmə tədbirlərindən əvvəl və sonra düzgün qiymətləndirilməlidir. Məsələn, aydınlaşdırmaq lazımdır ki, müştəriyə hesab-faktura təqdim edilməsi neçəyə başa gəlir, yaxud daşınmaz əmlakı girov qoymaqla kredit almaq istəyən bir müştəriyə bankda nə qədər xidmət vaxtı sərf edilir. Bu məlumatları reinjinirinqdən sonrakı müvafiq məlumatlarla tutuşdurub reinjinirin qin verdiyi nəticəni qiymətləndirmək olar. Biznes-proseslərin reinjinirinq modelləri Workflow (“işlər axını” anlamını verir) texnologiyası ilə reallaşdırılır. Bu texnologiyada sənədlər və verilənlər bir yerdən başqa yerə cəld və səmərəli keçirilə bilər. Çünki bu texnologiya lokal tətbiqi sistemlərlə işləyən xüsusi proqram məhsulları ilə reallaşdırılır.

Biznes-proseslərin reinjinirinqi layihəsi bütövlükdə təşkilat miqyasında bir və ya bir-neçə biznes-prosesin köklü surətdə dəyişdirilməsini nəzərdə tutur.

Təşkilatda layihə mühitinin mərkəzi prosesi layihəyə nəzarət prosesidir. Bu proses çərçivəsində biznes nöqtəyindəzərindən 2 vacib məsələ həll edilir:

- 1.Layihələrin seçilməsi;
- 2.Bu layihələrin reallaşdırılmasının düzgünlüyünə nəzarət edilməsi.

Birinci məsələ 3 yerə ayrılır:

- 1.Layihəyə təşəbbüs;
- 2.Layihənin qiymətləndirilməsi;
- 3.Layihələrin prioritetləşdirilməsi, yəni üstünlük dərəcəsinə görə ardıcıl düzülməsi.

Layihəyə nəzarət edilməsinin əsas problemi bu məsələlərin qeyri-müəyyənlik şəraitində həll edilməsidir. Çünki təklif edilən heç bir layihənin təşkilata nə verəcəyi qabaqcadan dəqiq məlum olmur. Bu iş bütün mərhələlərdə

internativ xarakterlidir. Yəni hər addımda dəqiqləşdirmələr edilməsi mümkündür. Bu isə həm resurs sərfini, həm də gözlənilən səmərənin səviyyəsini qeyri-müəyyən edir.

Biznes-proseslərinin reinjiniringi adətən İnformasiya texnologiyalarının inkişafı komponentlərinin əksər hissəsini əhatə edir. Layihənin bu təşkiledicilərinə nəzarət informasiya sistemləri xidməti prosesləri çərçivəsində həyata keçirilir. Bunlardan biri dəyişikliklərin idarə edilməsi prosesidir. Bu, informasiya sistemləri xidmətinin layihəyə nəzarət üzrə həyata keçirməli olduğu ən vacib prosesdir. Biznes-proseslərin reinjiniringi kimi iri layihələrdə informasiya texnologiyaları təbə rol oynayır. Buna görə də dəyişikliklərin idarə edilməsi prosesi layihəyə nəzarət prosesi çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Bununla belə, bu prosesdə tamamilə sərbəst məsələlər həll edilir. İnformasiya sistemləri xidmətinin iştirak etdiyi hər bir layihə üçün layihə meneceri təyin edilir. Bir menecer eyni vaxtda bir-neçə layihəni idarə edir. Layihə meneceri aşağıdakı 3 mövqedən birində fəaliyyət göstərir:

- İnformasiya sistemləri xidməti layihənin əsas icraçısıdırsa, menecer layihə komandasının vahid rəhbəri olur. Reinjiniring layihəsində belə hal çox nadir hadisədir.

- Sifarişçi bölmə üzrə layihə meneceri ilə informasiya sistemləri xidməti meneceri müştərək rəhbərlik edir. Reinjiniring layihəsində belə hal da nadir rast gəlinən hadisədir.

- Layihənin informasiya texnologiyaları ilə əlaqəli istiqamətinə rəhbərlik edir. Bu, reinjiniring layihəsində daha böyük ehtimallı haldır.

Dəyişikliklərin idarə edilməsi prosesinin sərbəst məsələləri aşağıdakılardır:

- Layihə çərçivəsində icra ediləcək dəyişikliklərin qeydiyyatı. Çoxsaylı informasiya texnologiyaları ilə bağlı iri layihələrdə adətən çoxsaylı dəyişikliklər edilir. Buna görə də həmin dəyişikliklər xüsusi olaraq qeydiyyata alınmalıdır.

- Layihə çərçivəsində icra ediləcək dəyişikliklərin nəticələrinin qiymətləndirilməsi. Təşkilatın biznes məsələlərini həll edən ixtiyari proqram əlavəsi informasiya texnologiyaları infrastrukturundan, resurslarından, yəni serverlərdən, avadanlıqlardan, lokal şəbəkə kabellərindən, rabitə kanallarından,

şəbəkə əməliyyat sistemindən, fərdi kompüterin əməliyyat sistemindən və s. istifadə edir. İnformasiya texnologiyaları servislərinin müşayiət edilməsi üzrə informasiya sistemləri xidmətinin gücü bu məsələdə əsas məhdudiyyət şərti kimi çıxış edir. Yeni biznes- əlavələrin tətbiqi informasiya texnologiyaları resurslarının tükənməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də bir və ya bir-neçə biznes prosesin reinjinirinqi zamanı informasiya texnologiyaları infrastrukturunu genişləndirilə və modernləşdirilə bilər. Bu işlər layihənin planında nəzərə alınmalıdır.

– Dəyişikliklərlə əlaqədar olan tam xərclərin qiymətləndirilməsi. İnformasiya texnologiyaları infrastrukturunun modernləşdirilməsi, aparat və proqram vasitələrinin satın alınması və modernləşdirilməsi işləri xərc tələb edir. Bu xərclər layihənin büdcəsində nəzərə alınmalıdır.

– Dəyişikliklərlə əlaqədar olan risklərin qiymətləndirilməsi. Həm layihədə, həm də mövcud informasiya texnologiyaları servislərində aparılan dəyişikliklər mənfi nəticə də verə bilər. Məsələn, köhnə sistemə nisbətən təzə sistemlər bəzən daha dayanıqsız olur. Bu halda tələsik aparılan dəyişiklik lazımi testləşdirmədən keçirilmədiyinə görə bəzi servislərin əlçatanlıq səviyyəsi aşağı düşür.

– Dəyişikliklərin avtorizasiya (avtorizasiya, vəkiletmə, vəkalət vermə, ixtiyar vermə) edilməsində iştirak. Biznes-proseslərdə baş verən dəyişikliklərin nəticəsi kimi meydana çıxan informasiya texnologiyaları infrastrukturunda aparılan dəyişikliklər layihə reinjinirinqi miqyasında aparıldığından, dəyişikliklərin avtorizasiyası bütövlükdə layihə üzrə həyata keçirilir.

– Dəyişikliklərin reallaşdırılmasının planlaşdırılması. informasiya texnologiyaları infrastrukturunda layihədə nəzərdə tutulan dəyişikliklərin aparılmasında həm layihə komandası, həm də müşayiət xidmətinin işçi heyəti iştirak edir.

İdarəçilik sahəsində son illərdə reinjinirinq tətbiq edilən ən səmərəli innovasiyalardan biridir. Müxtəlif ölkələrdə bu termin geniş istifadə olunur. Reinjinirinq nəzəriyyəsinin əsasları M.Hammerlə C.Champinin “Korporasiyanın reinjinirinqi: biznesdə inqilab üçün manifest” əsərində qeyd olunub. Müəlliflər

reinjiniringi xidmət, keyfiyyət, xərclər kimi bazar subyektlərinin fəaliyyətlərinin vacib göstəricilərində mütərəqqi dəyişikliklərə nail olmaq məqsədilə işgüzar proseslərin yeni dərki və onlar haqqında qərarların kökündən dəyişdirilməsi kimi izah etmişlər. Rus iqtisadçı E.A.Utkinin fikirlərinə görə reinjiniring şirkətin fəaliyyətində radikal, sıçrayışlı yaxşılaşmaya nail olmaq üçün işgüzar fəaliyyətlərin yenidən qurulmasıdır. Reinjiniringin özünəməxsus xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- köhnəlmiş yanaşmalardan, qaydalardan imtina etmək və işgüzar prosesi “ağ vərəqdən başlamaq”la, mövcud olan təsərrüfat ənənələrinin neqativ təsirini minimuma endirmək;

- şirkətdə mövcud olan prosedur qaydaların, strukturların, sistemlərin və təsərrüfat fəaliyyətinin üsullarının kökündən dəyişdirilməsi;

- fəaliyyətin nəticələrinin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirilməsinə nail olmaq.

Ümumiyyətlə, reinjiniring aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

1. Şirkət dərin böhran vəziyyətində olan zaman.
2. Şirkətin fəaliyyəti haqqında ürəkaçan proqnozlar olmadıqda.
3. Sürətlə inkişaf edən, aqressiv təşkilatlar reinjiniring imkanlarını reallaşdırma bilərlər.

İki əsas anlayışla reinjiniring prosesini həyata keçirməyə başlanılır: “şirkətin modeli”, “şirkətin gələcək obrazı”. İstənilən obyektə əvəz edə biləcək (şərti və ya xəyali) və ya təqdim edəcək obraz - modeldir. Orijinalın əsas cəhətlərini ehtiva edən və ikinci dərəcəli detallarını nəzərə almayan sadələşdirilmiş obrazı ifadə edir model. İşgüzar proseslər gəlirlərin əldə edilməsiylə birbaşa əlaqədar olduğu üçün biznes modelin əsası kimi nəzərə alınmalıdır. Son zamanlar informasiya texnologiyalarından biznesin modelləşdirilməsində geniş istifadə olunur.

Xüsusi kompyuter proqramları vasitəsilə modellər yaradılır və hesablanılır. Biznes modelləri işgüzarlıq vahidinin əsas proseslərinin xarakteristikalarını və onların yenidən qurulmasının – reinjiniringin vacibliyini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Reinjiniringin əsas mərhələləri aşağıdakılardır:

1. Şirkətin arzuolunan obrazı formalaşdırılır.
2. Şirkətin real və ya mövcud biznesinin modeli yaradılır.
3. Yeni biznesin modeli işlənilib hazırlanır.

Reinjiniringin iki əsas fəaliyyət növünü fərqləndirirlər: şirkətin problemlərinin həllini nəzərdə tutan tədbirləri həyata keçirən - böhranlı reinjiniring və şirkətin ümumilikdə işləri normal getdiyi, lakin inkişaf dinamikasının pisləşdiyi, rəqiblərin şirkəti üstələdiyi hallarda həyata keçirilən tədbirləri nəzərdə tutan - inkişaf reinjiniringi.

Fəsil 3. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNDƏ İDARƏETMƏ İNNOVASIYALARINDAN İSTİFADƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Şirkətin innovasiya siyasətinin formalaşması və modernləşdirilməsi

Hər bir ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafı həmin ölkədə bazar mexanizminin düzgün qurulmasında, inhisarçılıq hallarının aradan qaldırılmasında və nəticədə orta sinfin formalaşmasında özünü göstərir. Buna görə də, bazar iqtisadiyyatının inkişafının əsasında kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi dayanır ki, bu da dövlətin həmin sahəyə xüsusi qayğısı sayəsində mövcuddur. Məsələn, ABŞ hökumətinin bu sahəyə dəstəyi sahəsində 1950-1955-ci illərdə dövlət tərəfindən reallaşdırılan elmi-texniki proqram və layihələr əsasında sənaye parkları, yeni nəsil kompüterlərin, kosmik avadanlıqların istehsalı maliyyələşdirilmişdir. Bu layihəyə uyğun olaraq bəzi tədqiqat institutları, universitetləri, müəssisələr də bu proqrama qoşuldular və nəticə etibarilə innovativ kiçik firmaların formalaşmasına gətirib çıxardı. 30 ili nəzərdə tutan proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində çoxlu sayda iş yerlərinin açılmasına və insanların rifah halının yüksəlməsinə gətirib çıxardı. Lakin, 80-ci illərdə sənaye parklarının həddən artıq çoxalması və tədqiqat institutları ilə sənaye müəssisələri arasında əlaqənin düzgün qurulmaması səbəbindən parkların fəaliyyəti iflasa uğradı. Həmçinin, dövlətin vençur fondların inkişafını əvvəlki kimi maliyyələşdirməməsi də park böhranının səbəblərindən idi. Bütün bunların nəticəsi olaraq, biznes inkubatorların yaranmasına ehtiyac duyuldu. Onların sayı ilbəil artaraq 1986-cı ildə 170 idisə, artıq 1990-cı ildə biznes inkubatorların sayı 500-ə çatmışdır. Statistik göstəricilərə uyğun olaraq dörd il ərzində biznes inkubatorların köməyi ilə yaradılan müəssisələrdə mənfəətlilik göstəricisi 8 dəfə, iş yerlərinin sayında isə 4 dəfəyə qədər artım müşahidə olunmuş və ABŞ-da yaranan biznes inkubatorların 47%-i müəssisələrə bu və ya digər sahədə müxtəlif xidmətlər göstərir; 37%-i müəssisələri müasir maşın və avadanlıqlarla təmin edir; 7%-i sənaye müəssisələri ilə işləyir; 9%-i isə müəssisələrə müxtəlif xidmətlər verməkdə çıxış edir.

1980-cı ildə Corciya universiteti daxilində mövcud olan Atlanta texnoloji İnkubatorunun yaradılmasında məqsəd Ali təhsil mərkəzlərində əldə olunan yenilikləri müəssisə fəaliyyətinə tətbiq edərək yüksək mənfəət əldə etməkdir. Bu biznes inkubatoru 44 kiçik müəssisələrə xidmət göstərmiş və həmin şirkətlərin fəaliyyətinə 94 mln dollar maliyyə vəsaiti ayırmışdır. Bütün bunların nəticəsi olaraq, 4900 işçi işlə təmin olunmuş və 684 mln dollar qazanc əldə olunmuşdur.

Biznes inkubatorların yaranması fikri ABŞ-da meydana gəlsə də, sonrakı inkişafına Böyük Britaniyada nail oldu. İngilis-amerikan modelinin mahiyyəti kiçik innovasiya sahibkarlığına rəhbərlik edən subyektlərin bazarda yeni ideyaların, yeni istehsal üsullarının və yeni xidmət növlərinin göstərilməsinə say göstərən yenilikçilər kimi fəaliyyət göstərməsidir. Bununla da, təkmil avadanlıqlarla təmin olunmuş kiçik firmaların ingilis-amerikan modeli qurulmuş oldu. Bu modelin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin kiçik müəssisələri idarə edən şəxslər elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrindən, xidmətlərin yeni növlərindən, innovativ yeniliklərdən xəbərdar olsun və onları tətbiq edən novatorlar olsunlar.

Böyük Britaniyada parkların genişlənməsi prosesi baş verdi ki, bu zaman ali təhsil müəssisələrin, elmi tədqiqat institutlarının dövlət tərəfindən maliyyələşməsi azaldı və nəticədə, bu təhsil müəssisələri biznes inkubatorlara üz tutmuş oldu və maliyyələşmə problemi aradan qalxmış oldu.

Fransada mövcud olan texnoparklar müxtəlif ölkələrdə yerləşməsinə baxmayaraq ərazi baxımdan yaxın olan təhsil müəssisələri və sənaye müəssisələrini özündə təşkil edir. Nümunə olaraq, Fransa, İsveçrə və İtaliyanın Qrenobl-Jenevə-Turin şəhərlərində olan biznes inkubatoru göstərmək olar. Bundan başqa digər ölkələrdə biznes inkubatorlar bir qədər fərqli formada fəaliyyət göstərmişlər. Məsələn, Polşa ölkəsi iqtisadi baxımdan inkişafın əsasında innovasiyanın dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin və idarə olunmasının tərəfdarı olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Elm və texnikanın inkişafı fonduna dəstək üçün sorğu ilə müraciət etdi. Nəticədə, həmin fondun və Alman Biznes İnkubatorlar Assosiasiyasının birgə əməkdaşlığı ilə Polşada biznes inkubatorların

fəaliyyət göstərilməsinə başlandı və bununla da, ölkənin Poznan əyalətində biznes-innovasiya mərkəzinin əsası qoyuldu. Polşa Elmlər akademiyası, Polşa texnologiyaların inkişafı fondu, Polşa xarici ticarət palatası, Poznan beynəlxalq yarmarkası mərkəzin fəal yardımçılarındandır.

İtaliyada biznes inkubatorun formalaşmasında əsas məqsəd regionlarda təkmil texnika və texnologiyalara əsaslanan təsərrüfat subyektlərinin yaradılması ilə iqtisadi artıma nail olmaqdır. Bu ölkədə texnologiyalar sahəsində ilk təşəbbüskar dövlət təhsil müəssisəsi olmuşdur və nəzərdə tutulan layihəni bu təhsil müəssisəsi istehsal sahələri, tədqiqat təşkilatları və maliyyə institutları ilə birgə reallaşdırmışdır. Bu texnologiya parkının əsasının qoyulmasının müsbət tərəfi ondan ibarət oldu ki, bütün avropa ölkələrinin pul vəsaitlərinin bir ölkədə cəmlənməsinə, tədqiqatçılar və təsərrüfat subyektlərinin birgə səyi nəticəsində ərşəyə gələn təkmil texnologiyaların və sənaye məhsullarının ölkə bazarında, dünya bazarında sərfəli qiymətlərlə satışına şərait yaratmış oldu. Həmçinin, İtaliyada elə şəhərlərin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur ki, həmin şəhərlər yüksək texnologiyalar parkı, biznes inkubatorlar, elmi-tədqiqat mərkəzlər, universitetlərə əsaslanmışdır. Bu şəhərdə eyni zamanda Bari universitetinin və digər elmi mərkəzlərin tədqiqat işlərinin nəticələrinin İtaliya Dövlət Bankının iştirakı ilə maliyyələşdirilməsi reallaşmışdır. Həmçinin, bu şəhərin daha bir üstünlüyü ölkə üçün texnologiya sahəsində baza rolunu oynaması və Lazer mərkəzinin əsasını qoymaqla tədqiqat mərkəzlərinin, təhsil müəssisələrinin elmi işlərinin nəticələrinin yüksək səviyyədə idarə olunmasını özündə təşkil edir.

İtaliyada fəaliyyətdə olan biznes inkubatorların işlərinin səmərəliliyinin aydınlaşdırılması üçün istifadə olunan amillər:

- 1) Bu müəssisələrin texnologiya sahəsində ölkə əhalisinə göstərdiyi xidmət;
- 2) Bu xidmətləri göstərərəkən yerli resurslardan hansı səviyyədə istifadə etməsi.

Finlandiya biznes inkubatorunun əsas xüsusiyyəti onun sənaye müəssisələrinin nəznində fəaliyyət göstərməsidir. Ölkədə 70-ci illəri nəzərdə tutan sənaye parklarının əsası qoyulmuşdur ki, daha sonra bu parklar biznes inkubator rolunu oynamağa

başlamışdılar. Bir çox ekspertlər kimi Finlandiya ekspertləri də universitetlərlə müəssisələrin birgə fəaliyyəti, istehsal səmərəliliyinin artırılması, kiçik sahibkarlığın inkişafı, iş yerlərinin təşkili baxımdan biznes inkubatorların rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Həmçinin, biznes inkubatorlar yeni texnologiyalara maliyyə dəstəyini də həyata keçirmişlər. Finlandiyada biznes inkubatorların tərkibində kiçik müəssisələr fəaliyyət göstərir və Xyame biznes inkubatoru buna nümunə göstərmək olar. Bundan başqa, bu inkubator elmi mərkəzlərdən əldə edilmiş nəticələrdən və sənaye müəssisələrinin təcrübəsindən istifadə etmiş və yeni iş sahələrinin açılmasına öz töhfəsini vermişdir. Bu mərkəz elmi təşkilatlarla əlaqə saxlayaraq elektrotexnika üzrə nəzərdə tutulan iş yerlərinin çox hissəsini vermişdir.

Almaniyada ilk dəfə biznes inkubatoru 1983-cü ildə Berlin Texniki universitetinin köməyi ilə yaradılmış və burada əsas məqsəd elmi mərkəzlərin kiçik müəssisələrlə əlaqələrinin inkişaf etdirilməsidir. Daha sonralar biznes inkubatorlar inkişaf etdirilərək daha geniş funksiyalar yerinə yetirmişdir:

- 1) Elmi-tədqiqat mərkəzlərinin fəaliyyət nəticələrini kiçik və orta müəssisələrə tətbiq edərək sanki tədqiqatçılara öz bizneslərini yaratmaqda kömək etmişlər;
- 2) İnnovativ yeniliyə əsaslanan məhsullar və xidmətlər göstərən müəssisələrin artmasına nail olaraq iqtisadi strukturu təkmilləşdirmək;
- 3) Regionların inkişafını təmin etmək məqsədilə şəhərdə mövcud olan tədqiqat institutlarının potensialından istifadə etmək;
- 4) Çoxlu sayda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin yaradılması ilə yeni iş yerlərinin istifadəyə hazırlanması və s.

SPAYS Almaniya assosiasiyası bir sıra ölkələrdə adı hallanan “elmi -texnoloji parklar”, “İnnovasiya parkları”, “Biznes inkubatorlar” anlayışlarını müqayisəli təhlil etmişdir və ittifaqın əldə etdiyi nəticəyə əsasən elmi-texnoloji parklar əsas fondlara sahibdirlər və bu fondlar məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmalıdır, parkı idarə edən şəxs tədqiqat təşkilatları ilə əməkdaşlıq etməlidir. Bundan başqa, texnologiyalar parkı və tədqiqat parkı eyni layihə üzrə ərsəyə gəlsələr də, müxtəlif məqsədlərə xidmət etmişlər. Bu layihələri reallaşdırarkən ölkənin yerli xüsusiyyətləri və potensialı nəzərə alınmalıdır. İnnovasiya mərkəzi ümumi anlayış hesab olunur və özündə

texnologiyalar parkını, biznes inkubatorları, işgüzar mərkəzləri əhatə edir. Bu mərkəzi yaratmaqla rayonlarda, ətraf ərazilərdə istehsal məhsuldarlığının yüksəldilməsinə nail olmaq olar. Bu mərkəz yeni fəaliyyətə başlayan firmalara biznes planın hazırlanmasında, istehsal prosesinin icrası və idarə olunması üçün firmaların ofislərlə təmin olunmasına, rabitə və telekommunikasiya əlaqələrinə, konfransların, iclasların keçirilməsinə və s. kimi işlərdə öz töhfəsini vermişdir.

Dünyada fəaliyyət göstərən innovativ şirkətlərin təhlilini aparan Booz&company şirkəti həmin şirkətlərin innovativ göstəricisini müqayisəli təhlilini yeni “2012 Global Innovation Study” araşdırmasını yerinə etmişdir. Həmin şirkətlərin ardıcılığı Tədqiqat və Təkmilləşmə xərclərinin göstəricilərinə müvafiq (Research&Development) olaraq aparılmışdır. Aşağıda yalnız 3 ilin göstəricisinə uyğun dünyanın innovativ şirkətləri göstərilmişdir:

Cədvəl 6.

Dünyanın 10 ən innovativ şirkətləri

10 ən innovativ şirkətlərin sıralanması (2014-2016)				R&D xərcləri (mln dollar)(2014-2016)		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
1.	Apple	Apple	Apple	4.5	6.0	8.1
2.	Google	Google	Alphabet	8.0	9.8	12.3
3.	Amazon	TeslaMotors	3M	6.6	0.5	1.8
4.	Samsung	Samsung	Tesla Motors	13.4	14.1	0.7
5.	Tesla Motors	Amazon	Amazon	0.2	9.3	12.5
6.	3M	3M	Samsung	1.7	1.8	12.7
10 ən innovativ şirkətlərin sıralanması (2014-2016)				R&D xərcləri (mln dollar)(2014-2016)		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
7.	General Electric	General Electric	Facebook	4.8	4.2	4.8
8.	Microsoft	Microsoft	Microsoft	10.4	11.4	12
9.	İBM	İBM	General Electric	6.2	5.4	4.2
10.	Procter&Gamble	Toyota	İBM	2.0	9.2	5.2

*Mənbə: <http://www.strategyand.pwc.com/innovation1000> əsasında tərtib olunmuşdur

Adı çəkilən şirkətlərdən Samsung və Toyota istisna olmaqla, digərləri ABŞ hökumətinə məxsusdur. Samsung Cənubi Koreya, Toyota şirkəti isə Yaponiya hökumətinə məxsusdur. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, R&D xərcləri Google, Apple və P&G şirkətlərinin xərclərindən yüksək olan bəzi şirkətlər vardır ki, reytingdə yer almayıblar. Buna səbəb isə innovasiyaya qoyulan investisiyanın səmərəlilik göstəricisidir ki, nəticədə, adı çəkilən bu üç şirkətin R&D xərcləri aşağı olmasına baxmayaraq innovativ şirkət imicinə malik olmuşlar.

Cədvəldən göründüyü kimi, Google şirkəti 2016-cı ildə onluğa daxil ola bilməmişdir və Apple şirkəti onluğa daxil olan digər şirkətlərdən az xərclə yüksək innovativ səmərəlik əldə edərək 3 il birinci sırada olmuşdur. Apple şirkətinin məhsullarına Apple Macintosh, iPhone, iPod, iPad aiddir.

International Business Machines (IBM) şirkəti ABŞ-ın (Nyu-York) transmilli şirkəti olaraq yeni texnika, texnologiya sahəsində ixtisaslaşmışdır və ən çox patentə sahib şirkət hesab olunur. Bir il ərzində şirkətin patentlərinin sayı 6 180, lakin onunla eyni sahədə fəaliyyət göstərən Microsoft şirkətinin isə ona nisbətə az 2 312 patentə sahibdir. Həmçinin, internet axtarış sistemi olan Google özünün reklam strategiyasını təkmilləşdirmək üçün IBM şirkətindən çoxlu patent əldə edib. IBM şirkətinin patentlər əldə etməsi innovativ yeniliklərin ərsəyə gəlməsinə səbəb olmuş və bu yeniliklər tibbi xidmət, bank əməliyyatları, nəqliyyat, satış sahəsində əldə edilmişdir. Microsoft şirkəti ABŞ-ın transmilli şirkəti olaraq proqram təminatını, hal-hazırda isə windows əməliyyat sistemini istehsal edir və 45 dildə müxtəlif ölkələrə satır.

İnnovativ şirkətlər sırasında Amazon da online satış saytı olaraq ön sıralardadır. Satış məhsullarına kompüter oyunları və proqramları, geyim, əşyalar, elektron məhsullar, mebellər və s. aiddir. Şirkətin ən böyük uğuru isə kindle elektron kitab satışını reallaşdırmasıdır. Şirkətin dünyada 20 minə yaxın işçisi vardır.

1980-cı illərdən etibarən ABŞ-da və bir çox Avropa ölkələrində innovasiyaya əsaslanan sahibkarlıq öz inkişafını tapmışdır. ABŞ-da fəaliyyət göstərən 70 elmi-istehsal mərkəzinin nəznində olan tədqiqat qurumları və sənaye firmaları arasında əlaqələr daha da genişlənir. İnkişaf etmiş ölkələr öz milli maraqlarına əsaslanan “

Milli innovasiya sistemi” nin əsasını qoyur və bununla da, iqtisadiyyata xidmət edən təkmilləşmiş texnika, texnologiyanın ərsəyə gəlməsinə və tətbiqinə, elmi birliklərin formalaşmasına, motivləşdirici tədbirlərin reallaşmasına nail olmuş olurlar. Innovasiya sistemlərinin 3 formasını fərqləndirmək olar:

1. Ənənəvi innovasiya sistemi

İdeyanın məhsul forması almasında iştirak edən bütün innovasiya mərkəzləri, fundamental və praktiki elm (ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Fransa, İtaliya, İsveç, İsveçrə).

2. Şərqi Asiya innovasiya sistemi

Bu model ölkələrin innovasiya sahəsində özünəməxsus elmi-praktiki fəaliyyəti yoxdur və ənənəvi model ölkələrinin texnologiyasına əsaslanan məhsul ixracına yönəliblər. (Yaponiya, Sinqapur)

3. Alternativ innovasiya sistemi

Bu ölkələrdə innovasiya siyasətinin əsasını yüksə texnologiyaların alınması, kadr potensialının inkişafı, yaradıcı sənaye təşkil edir daha kənd təsərrüfatına tətbiq olunur. (Tayland, Türkiyə, Çili, İordaniya, Portuqaliya).

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, innovasiya iqtisadiyyatının inkişafında kiçik sahibkarlığın rolu danılmazdır, həmçinin, inhisarçı meyllərin aradan qalxmasında və işsizliyin azalmasında kiçik sahibkarlığa xüsusi önəm verilir. Kiçik sahibkarlıq 3 formada özünü göstərir: vahid şəxsin əlində, tərəf müqabilli-2 və ya 3 şəxsə məxsus, şirkət formasında (iri və ya orta sahibkarlıq). ABŞ-da mövcud olan təsərrüfat vahidlərinin demək olar ki, 90%-i kiçik firmalardır və həmin firmaların 98%-i ailə təsərrüfatına malikdir. Yaponiyada kiçik firmaların inkişafına dövlət dəstəyi xüsusi maraq doğurur. Yaponiyada emal edici sahənin 99%-i kiçik firmaların payına düşür və 40 mln-a yaxın işçiyə malikdir.

3.2. Sahibkarlığın fəaliyyətində rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin rolu

Xarici bazarlarda ölkənin sərt rəqabətə davam gətirməsi üçün ilk növbədə innovasiyalı inkişafının təmin edilməsi və beynəlxalq səviyyədə münasibətlər obyektini kimi həyata keçirilməsi onun əsas şərtləndirici amillərindən biridir. Ümumiyyətlə, innovasiya fəaliyyətlərinin sayının artırılması vacib deyil, onun əsas prinsipi iqtisadi proseslərin əsas hissəsi olmaqla sosial, maliyyə, innovasiya və s. kimi məqsədlər üçün istifadə oluna bilməsidir. Bundan əlavə innovasiya prosesi yalnız texnoloji bölmə ilə deyil, həm də ekoloji, idarəetmə, təhsil və başqa sahələr üzrə tətbiq olunmalıdır. Innovasiyanın daha da təşəkkül tapması aparılan elmi araşdırmaların sürətləndirilməsinə şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında elmi araşdırmaların intensivləşdirilməsi prosesləri deyil də, bu tədqiqat üzrə həyata keçirilə biləcək mexanizmlərin yaradılması və bütün bunların son nəticədə əhəmiyyətli layihələrə tətbiq olunması olduqca vacibdir. İşlənib hazırlanan və tətbiq edilmiş innovasiyanın əsas məqsədi ilk növbədə rəqabət strategiyasında vacib mövqe tutmaq və onun üstünlüyünü qorumaqdır. Innovasiyanın fəaliyyət prosesi ərzində onun potensialı ortaya çıxır. Bu potensial aşağıdakı kimi yaradılır:

- Yeni məhsulların yaradılması, formalaşdırılması və istehsal edilməsi.

Bunun üçün isə ilk növbədə elmi texnoloji yeniliklər, maliyyə imkanları, texniki proseslərin yenilənməsi və bu texnika-texnologiya ilə işləməyi bacara bilən mütəxəssislər hazırlanmalıdır.

– Rəqabət şəraitində keyfiyyət baxımından rəqiblərdən üstün olması, istehlakçıların daimi olaraq dəyişən tələblərinə uyğun məhsulların yaradılması, istehsalı və onun satışının təşkili imkanları mövcud olmalıdır.

Ümumiyyətlə, innovasiya sahəsində proseslərin idarə edilməsi sistemlərinin inkişafı və formalaşması 1990-cı illərə təsadüf edir. Belə ki, bu sistem əvvəl mövcud olan ənənəvi məhsul növü istehsalının ümumi sistemindən tamamilə ayrılmışdır. Bu sistem funksional olaraq son dərəcə yeniliklərin işləməsini və tətbiq edilməsini fasiləsiz şəkildə idarə etmə sistemini dəyişmişdir. Bu fəaliyyət zamanı innovativ ideyalar yeni biznes sahələrinə daxil olmasını stimullaşdıran perspektivli istehsalat sahələrinin planlarını və fəaliyyət proseslərini əhatə edir. Bu sistemlərin vəzifələri yeni məhsulların işlənilməsi və tətbiqi üzrə fəaliyyətlərin sürətləndirilməsi, qərarların qəbul olunması, planlaşdırma, sistemlərin stimullaşdırılması və bu kimi digər bölmələrdən təşkil olunmuşdur.

Innovasiyanın formalaşmasını, yeni texnologiyaların reallaşdırılması və tətbiqi üzrə işlənilib hazırlanması əsasında mövcud təsərrüfat subyektləri üzrə bir iqtisadi artım, inkişaf kimi müəyyən etmək mümkündür. Buna görə də, innovasiya prosesinin inkişafı həm innovasiyanın resurs imkanlarından həm də ki, həmin innovativ texnologiyaların effektiv təsiri ilə tətbiq edilir. Bu səbəbdən də, innovasiya proseslərinin iki hissəyə bölmək məqsədə uyğun hesab edilir.

1. Innovasiya müddətinin hər bir mərhələsi üzrə inkişafında innovativ resurs və infrastrukturun mövcud olması.

2. Innovasiya prosesi zamanı yeniliklərin bir mərhələdən digərinə keçməsi üçün onların hərəkət etmə sürətinin olması.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, innovasiya proseslərinin inkişafının təmin edilməsi üçün ilk növbədə bu işlərin əksəriyyətində nəzərə çarpan əsas məsələ iqtisadi sistem üzrə resurs imkanlarının qiymətləndirilməsi prosesləri aid edilir.

Ancaq onu da qeyd etmək vacibdir ki, tək resurs imkanları deyil də, bu resursların axını prosesində onların hansı mərhələdə effektiv olması və onların son nəticə olaraq həllini tapmasıdır.

Yeni iqtisadi sistemlərin formalaşması ərəfəsində innovasiya fəaliyyəti demək olarki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində təkrar istehsalın normal fəaliyyət prosesinə keçirilməsinin zəruri şərti hesab edilir. Bu onunla əlaqədardır ki, innovasiya fəaliyyəti sosial və iqtisadi sistemin inkişafını təşkil edir və onların miqyaslarını, eləcə də inkişaf templərinin hər hansı struktur dəyişmələri zamanı müəyyən edirlər.

Belə ki, sosial-iqtisadi sistemlərin inkişafı və dinamikası insan fəaliyyətlərinin müxtəlif vasitə və üsullarının tətbiqini şərtləndirmişdir. Hazırda bu sistemlərin müxtəlif elementləri üzrə daha effektiv və yeni sistemlərə əvəz edilməsi prosesi baş verir. Müstəqil sosial və iqtisadi sistemlərdə innovasiya fəaliyyəti prosesləri aspektlərinin dərk olunması son nəticədə bu sistemlərin məqsədli şəkildə idarə olunması nəticələrinin qiymətləndirilməsində köməklik göstərir.

Innovasiya sahibkarlığı fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ilk növbədə ideyanın irəli sürülməsi vacibdir. Innovasiya ideyasının yaranması üçün təkan verici qüvvə rolunu isə şəxsi təcrübə, biliklər, bacarıqlar və həmin ideyanın reallaşdırılması bacarıqları oynayır. Buna görə də istənilən innovasiya sahibkarlığı fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi daima hər hansı bir ideyaya əsaslanıb. Ancaq innovasiya sahibkarlığı üçün dəqiq, düzgün bir ideyanın seçimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və layihənin gələcək fəaliyyətinin uğurlu olmasının təminatçısı hesab olunur. Bununla da qeyd edə bilərik ki, yeni axtarılan ideyalar daima innovasiya biznesinin və kifayət dərəcədə dövlətin elmi-texnoloji tərəqqisinin əsas hərəkət verici qüvvəsi rolunda çıxış edir.

Bütövlükdə götürdükdə isə innovasiya proseslərində son nəticəyə gəlmək üçün kifayət dərəcədə mürəkkəb proses adlanır ki, onun da həlli aşağıdakılar üzrə qeyd edilənlərin düzgün səviyyədə qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur:

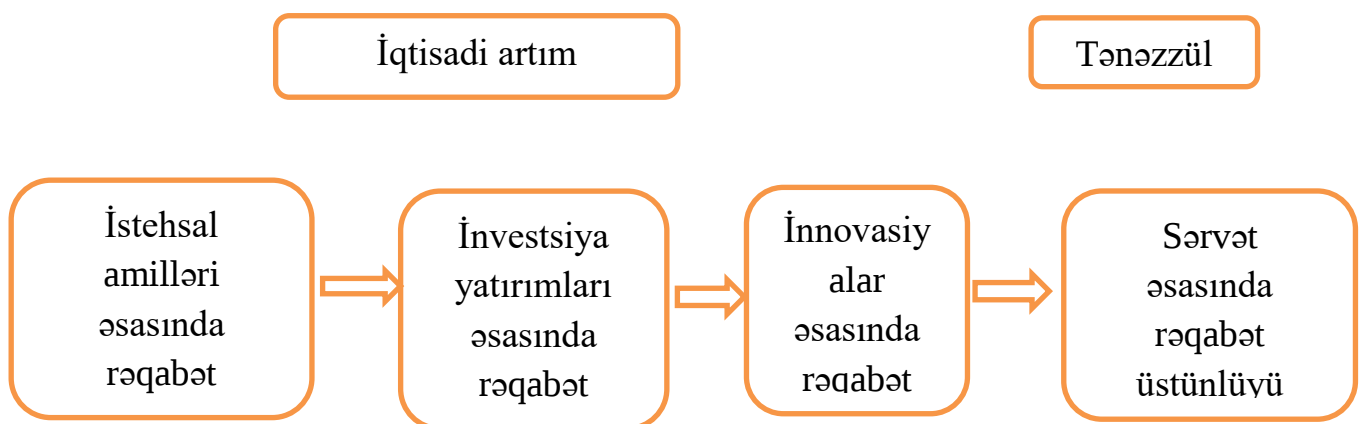
– Əlavə maddi, əmək xərclərinin çəkilməsi və innovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasını zəruri edən kapital qoyuluşları;

– İnnovasiyanın tətbiqi zamanı innovasiyanın bütün subyektlərindən alınan iqtisadi effekt nəticəsində əlavə xərclərin çəkilməsi prosesi.

M.Porterin rəqabət nəzəriyyəsinə diqqət yetirsək görürük ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının rəqabət mövqelərində innovasiya, investisiya, istehsal və maddi rifah halının yaxşılaşdırılması amilləri özlərini yüksək inkişaf səviyyəsi vasitəsilə üstünlük təmin olunmuş olur. Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatında ümumi daxili məhsulun artmasının əsas mənbəyi yeni yaradılan innovasiya texnologiyaları, müasir avadanlıqlarda insan kapitalı keyfiyyətinin rolunun artması eləcədə, idarə etmənin təşkili üzrə yaradılan yeni biliklər hesabına təmin edilmiş olur. Həmçinin Porterin fikirlərinə istinadən deyə bilərik ki, hər bir ölkə iqtisadi inkişaf fəaliyyətinin müəyyən mərhələlərindən keçir və məhz buna görə, dünya bazarlarında apardıqları mübarizənin xüsusiyyətləri onların hər birinin öz iqtisadi inkişafını təmin etmə səviyyəsindən asılı olduğunu göstərir. Belə ölkələrin beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətini müəyyən etmək üçün aşağıdakı iqtisadi inkişaf mərhələlərini qeyd etmək mümkündür:

- İstehsal amilləri əsasında rəqabət;
- İnvestisiya yatırımları əsasında rəqabət;
- İnnovasiyalar əsasında rəqabət;
- Sərvət əsasında rəqabət. [28, səh. 135]

Sxem 1. Rəqabət qabiliyyətinin inkişaf mərhələləri

Mənbə; Azərbaycan Respublikasının Vergi Jurnalı. [28, səh. 135]

Qlobal rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən yerli şirkətlərin inkişafının möhkəmliyi innovasiya fəaliyyəti sayəsində təmin edilə bilər. Təşəbbüskar sahibkarların səyi nəticəsində iqtisadi artım tempinin sürətlənməsi və əhalinin ümumi rifah halının yaxşılaşdırılması üçün şərait yaradır. Müəssisələr üzrə innovativ fəaliyyətlərin araşdırılması təcrübəsi göstərir ki, yenilikçi təşəbbüskar müəssisələr fəaliyyəti dövrlərinin ilk vaxtlarında bir-birləri ilə daxili və xarici maneələrə rast gəlirlər. Belə ki, daxili maneələr dedikdə texnologiyanın mənimsənilməsi və yeniliklərin yaradılması üçün mövcud elmin və texnikanın məhdud olması eləcədə ciddi dərəcədə maliyyə çatışmamazlıqları aiddir. Yeniliklərə qarşı bazarın iqtisadi faktorları vasitəsilə izah edilən müqavimətini, rəqib müəssisələrin həm maliyyə həmdə ki, güclü satış ilə təmin edilmiş əks reaksiyasını, müəllif hüquqlarının müdafiə edilməsindəki çətinlikləri isə xarici maneələrə aid etmək olar.

Ölkənin mövcud sənaye və elm potensialının təşəkkül tapması, formalaşması eləcədə qorunub saxlanması üçün, ilk növbədə dövlət bu islahatların sonunda elə taktiki və strateji istiqamətləndirici yollar müəyyən etməlidir ki, son nəticədə həm dövlət sektorunda, həmdə özəl biznes sahələrində uzunmüddətli mexanizmlər və stimullar təşkil edə bilsin. Hər bir ölkə müasir innovativ iqtisadiyyat mühitində dövlətin elm və texnologiyası, eləcədə sənaye üzrə müvafiq inkişaf islahatlarını işləməli və reallaşdırmalıdır.

Tədqiqat müddətində onu qeydə edə bilərəm ki, 2014-cü ilin məlumatına əsasən , Azərbaycan Respublikasında tədqiqat işlərini həyata keçirən təşkilatların sayı 145, bu təşkilatlar üzrə məşğul olanların sayı 23329 nəfər təşkil etmişdir ki, belə ki , onların 1554 nəfəri elmlər doktoru, digər 6568 nəfər isə fəlsəfə doktorudur. 2000-ci ilə nisbətən 2014-cü ildə dövlət büdcəsindən elm sahəsinə çəkilən xərclər 115.9 milyon manat artıqla 125.2 milyon manata çatmış bu da 13.5 dəfə artımın olduğunu göstəricisidir. Tədqiqat işlərinə çəkilən ümumi xərc 128.6 milyon manat, daxili xərclər isə 123.8 milyon manat təşkil etmişdir.

Ümumiyyətlə innovasiya prosesini şərtləndirən səciyyəvi cəhətləri aşağıdakı kimi göstərmək olar.

- Qarşıya qoyulmuş hər bir məqsədə nail olmaq üçün ilk növbədə yüksək risk dərəcəsinin və qeyri müəyyən istiqamətlərin mövcudluğu:
- Dəqiq proqnoz araşdırmalarının qiymətləndirilməsi mexanizmlərinin mümkün olmaması:
- İnnovasiya prosesi zamanı iştirakçıların mənafeyini qorumaq məcburiyyəti:
- İqtisadi münasibətlər şəraitində yarana biləcək gərginliklərin aradan qaldırılması.

İnnovasiya sahibkarlığına nəzər yetirdikdə görürük ki, istehsalçıların hər biri istər istehsal, marketinq və elmi texnoloji fəaliyyətləri, istərsə də bazar tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənmiş prosesləri təşkil edir. İnnovasiya bazarında uğur qazanmaq üçün ilk növbədə yeni ideyalarla silahlanmaq və yerinə yetirmək üçün maksimum olaraq güc sərf edən təşəbbüskar innovator sahibkarların hər biri, habelə riski nəzərə alaraq hazırladıqları layihələri həyata keçirmək üçün investsiya tapmış və bu istehsalı təmin etmiş, bununlada bazara yeni bir hazır məhsul çıxaran, öz kommersiya fəaliyyətini həyata keçirmiş sahibkarlar adlanır.

Ümumiyyətlə, innovasiya sahibkarlığının həyata keçirilməsinin müxtəlif yolları mövcuddur. Bu halda konkret olaraq səmərəli istiqamətin müəyyən edilməsi iqtisadi şərait, iqlim, rəhbərin səriştəliliyi, son məhsul bazarı, şirkətin potensialı kimi amillərdən asılıdır. Bununla belə, daima uğur qazanmaq üçün qarşıya çıxan müqavimətlərin və maneələrin aradan qaldırılması vacibdir. Buna görə də, innovasiyalar istehsal, maddi, insan, habelə sosial amillər sahəsi üzrə xərclər sərf olunmadan qeyri mümkündür.

İnnovasiya sahəsində aktivliyin çoxalması müasir iqtisadiyyatın ən başlıca prioritetlərindən biridir. Bu istənilən halda ölkədə mövcud olan regional və sahə problemlərinin rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin etməsində mühüm rol oynayır. İnnovasiya sahəsində aktivliyin olması həmçinin ölkənin istehsalat sahəsinin əsas inkişaf obyektidir. Ona görə də, istehsalat sahələrinin inkişafı bilavasitə innovasiya fəaliyyətlərinə uyğun olaraq təşkil edilməlidir.

İnnovasiya fəaliyyəti zamanı yeniliklərin həyata keçirilməsi, tətbiq edilməsi, mənimsənilməsi və bu proseslərin son olaraq kommersiyalaşdırılmasını əhatə edir :

- Yeni ideyaların tətbiq edilməsi, laboratoriya tədqiqat işlərinin aparılması prosesi, laboratoriya da yeni innovativ nümunələrin hazır edilməsi və son olaraq yeni məhsul üzrə elmi tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi;
- Bu yeni məhsul və ya texnikanın hazırlanmağı üçün lazımı səviyyədə xammal növlərinin seçilməsi;
- Yeni məhsul və ya texnikanın istehsalı üçün müvafiq texnoloji prosesin həyata keçirilməsi;
- Yeni hazırlanan nümunələrin istehsalı və onların sınaqdan keçirilərək mənimsənilməsi prosesləri;
- Həyata keçirilən bu yeniliklər zamanı təşkilati idarəetmə qərarlarının qəbulu və tətbiqi prosesi;
- Lazımı səviyyədə informasiya resurslarının hazırlanması və tədqiqi;
- Yeniliklərin son olaraq lisenziyalaşdırılması və patentləşdirilməsi prosesləri;
- Hazır olunan bu yeni innovasiyaların marketinq tədqiqatlarının təşkili prinsipinə əsasən bazara çıxarılması.

Dünyada innovasiya məhsullarına tələbat günü-gündən artmaqda davam edir. Ona görə ki, mövcud texnikanın iqtisadi səmərəliliyi yüksəltmək üçün daim təkmilləşdirilməsi proseslərinin həyata keçirilməsi sonda yeni innovativ və rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına bilavasitə şərait yaradır. Bu da ölkənin innovasiya sahibkarlığının inkişafına və bu sahədə innovativ islahatların daha da təkmilləşməsinə köməklik göstərir.

3.3. Sahibkarlıq fəaliyyətində innnovasiyalardan istifadənin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

Hazırkı dövrdə Azərbaycanın yeni iqtisadi sistemə keçməsi respublikamızda ayrı-ayrı sahələrin və bütünlükdə ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüyünün yeni meyar və ölçülərə söykənməsini tələb edir. Bu isə, öz növbəsində, bir çox hallarda yeni müəyyənləşən İqtisadi inkişaf konsepsiyasında

ənənəvi ilkin şərtlərindən və imkanlarından, amlilərindən imtina edilməsini qarşıya qoya bilər.

Keçid dövründə ölkəmizdə iqtisadiyyatın bazarın tələblərinə uyğun yenidən qurulması və onun rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi, innovasiya proseslərinin kəskin güclənməsini tələb edir.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi inkişaf dinamikasındakı ziddiyyətli faktlara baxmayaraq, Azərbaycanda əlverişli iqtisadi mühitin formalaşması prosesi davam edir. Hazırda respublikada iqtisadi inkişaf daha çox innovativ xarakter alır. Bütövlükdə iqtisadiyyatda özəl bölmənin xüsusi çəkisi, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi davam edir.

Azərbaycanda keçirilən iqtisadi islahatlar, dünya ölkələrinin təcrübəsinə uyğun olaraq öz məzmunu ilə ilk növbədə struktur xarakter daşıyırlar. Onların xüsusiyyəti çox hallarda istisna olan, defisitlər və maliyyə xaoslarında deyil. Qeyd olunanlar əsasən səbəb yox, nəticə kimi çıxış edir və daha geniş global proseslərin, istehsal siklin özünün ümumi deformasiyasının əksidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin iqtisadi inkişafı, texnoloji müstəqilliyi və yüksək səviyyəli iqtisadi təhlükəsizliyi üçün yeni texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyatın yaradılması mühüm rol oynayır. Ölkənin bu növ texnologiyaların əldə etmək istəyi onun beynəlxalq iqtisadi rəqabətdə iştirak etmək meylinin əsas indikatorudur. Bu məqsəd ilə də dövlət elmi-texniki və iqtisadi siyasəti mühüm xüsusiyyəti yüksək texnoloji sahələrin inkişafının stimullaşdırılması olmalıdır. Apancı ölkələrin təcrübəsi onu da göstərir ki, iqtisadi siyasətin üç əsas həyata keçirilməsi istiqamətlərinin (əməyin, kapitalın və elm tutumlu sahələrin stimullaşdırılması) arasında sonuncu əvvəlki iki istiqamətlər prioritet inkişaf olunan kimi qəbul olduğundan sonra reallaşır.

Müəssisələrin azad bazar mühitinə uyğunlaşmasında və uyğunlaşdırılmasında innovasiyanın rolu həlledicidir. Qeyd edək ki, müəssisələrin bazar mühitinə uyğunlaşması ilə innovasiya arasında qarşılıqlı əlaqənin olması problemi dünya alimlərini keçən XX əsrin ikinci yansından daha ciddi maraqlandırmğa başlamışdır. Müasir elmi-texniki nailiyyətlərə, yeniliklərin vaxtında istehsala tətbiq

edilməsinə, məhsulun həyat tsiklinin uzadılmasına əsaslanan innovasiya prosesləri sonda keyfiyyətli və rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsal etməyi mümkün edir və məhz buna görə də müəssisə istehlakçıların rəğbətini qazanır. Müəssisələrin azad bazar mühitinə uyğunlaşdırılmasında innovasiyanın aparıcı rolu da əsasən bununla izah olunmalıdır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı və qloballaşma şəraitində şirkətlərin rəqabətqabiliyyətli olması üçün əsas istiqamətlər yeni bazarlara çıxmaq, istehlakçılarla birbaşa ünsiyyətdə olmaq, onların tələblərini öyrənib bu tələblərə uyğun yüksək keyfiyyətli məhsul və xidmətlər istehsal etmək, bazarda baş verən dəyişikliklərə rəqiblərdən daha çevik reaksiya vermək, etibarlı, qeyri nağd ödənişlər tətbiq etməklə maliyyə vəsaitlərinin sürətli və fasiləsiz dövriyyəsinə təmin etmək və s. ola bilər. Yüksək texnologiyalara əsaslanan yeni iqtisadiyyatın əsas vasitələrindən biri olan elektron biznes (e-business) həmin amilləri həyata keçirməyə imkan yaradır. Belə ki, e-business - yeni texnologiya olmaqla ənənəvi biznes kimi maddi-texniki təchizata, hüquqi-normativ bazaya və müəyyən infrastrukturaya malikdir. E-business-in əsas aləti İnternetdir, internetdən istifadə iqtisadi-kommersiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə sərf edilən maliyyə, vaxt, nəqliyyat və s. məsrəfləri nəzərəcərpacaq dərəcədə minimallaşdırmaq imkanı verir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsi hazırda dünya iqtisadiyyatında ən çox inkişaf etmiş və gəlir gətirən sahələrdən biridir. O, davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün son dərəcə mühüm vasitə hesab olunur. Hətta bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin büdcə gəlirlərinin böyük hissəsi bu sektordan əldə olunan vəsaitlərin hesabına formalaşır. Ona görə də, Azərbaycan hökuməti həm İKT sektorunun inkişaf etdirilməsində, həm də iqtisadiyyatın bir çox sahələrində yeni və qabaqcıl texnologiyaların tətbiq edilməsində çox maraqlıdır. Azərbaycan müvafiq olaraq özünün elektron hökumət hazırlığını inkişaf etdirib, habelə qabaqcıl və yeni texnologiyaları tətbiq etməklə çox mühüm təcrübə qazanmışdır.

İqtisadi və biznes proseslərinin müasir İKT əsasında idarə edilməsi istər konseptual, istərsə də tətbiq baxımından global hadisədir. 2003-2012-ci illəri əhatə

edən İKT üzrə milli strategiyada, eləcə də «E-Azərbaycan Dövlət Proqramında kütləvi tətbiqi nəzərdə tutulan E-biznesin, E-kommersiyaanın iqtisadiyyatın inkişafına təsiri artıq cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə etməkdədir.

Ən yeni informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə əsaslanan E- kommersiyaanın əsas xüsusiyyəti alıcı ilə satıcı arasındakı bir çox əlaqələrin İnternet vasitəsilə həyata keçirilməsidir. Elektron kommersiyaanın fərqləndirici xüsusiyyəti olaraq onun bütövlükdə təşkilatın daxili və xarici aləmini xarakterizə edən, o cümlədən təşkilatın əlverişli bazar mühitinin yaradılması ilə bağlı problemlərinin birləşdirilməsini hesab etmək olar. Bu isə elektron biznesin iqtisadi inkişafın mühüm mənbələrindən birinə çevrilməsinə şərait yaradır.

E-kommersiyaanın mahiyyəti və tərkib elementləri. İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasının və inkişafının indiki səviyyəsində elektron kommersiya iqtisadi inkişafın əsas istiqaməti hesab edilir. Bir çox xarici mənbələrdə göstərilir ki, elektron kommersiya İKT-dən istifadə etməklə bağlanmış və yerinə yetirilən alqı-satqılardır, yəni elektron kommersiya dedikdə İnternet-texnologiyalardan istifadə etməklə subyektlər arasında münasibətlərin elektron şəkildə baş verən biznes-prosesin ixtiyari forması başa düşülür. Göründüyü kimi, E-kommersiya bilavasitə kommersiya fəaliyyəti ilə qarşılıqlı bağlıdır.

Elektron iqtisadi fəaliyyəti özünü istehsal-təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq və qeyri-kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi gedişində yaranan proseslər toplusu, yəni malların paylanması, mübadiləsi və istehlakına, xidmətlərin göstərilməsinə, xidmətlərin təşkilinə istiqamətlənmiş proseslər, eləcə də müasir İKT-nin tətbiqilə istehsal subyektlərinin elektron formada həyata keçirilməsi gedişində yaranan və onların təkrar istehsalının təmin olunmasına istiqamətlənmiş proseslər toplusu kimi göstərir.

İnternet iqtisadi, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir informasiya texnologiyalar vasitəsilə həyata keçirilməsinin ideal vasitəsi kimi çıxış edir. Dünya iqtisadiyyatının yeni elektron segmentinin əsaslan özünü istehsal-satış zəncirinin əsas elementlərinin real vaxt rejimində (online) yaranan elektron iqtisadi və hüquqi aləmə keçirilməsi imkanının olmasında göstərir. Başqa sözlə, reklamlar, informasiya

məhsullarının istehsalı, xammalın alınması, ödənişlərin həyata keçirilməsi, malların tədarükü və xidmətlərin göstərilməsi Internet qlobal informasiya magistral şəbəkəsi və onunla bağlı olan xüsusi şəbəkələr vasitəsilə elektron üsullarla həyata keçirilə bilər.

Daha geniş mənada elektron satış - müəssisələrin, ev təsərrüfatlarının, fiziki şəxslərin, hökumət və digər dövlət və ya xüsusi təşkilatların mallarının və xidmətlərinin alqı-satqısının kompüter şəbəkəsi vasitəsilə həyata keçirilməsidir. Bu anlayış avtomatlaşdırılmış satışın həyata keçirilməsində istifadə olunan Internet-əlavələr, EDİ texnologiyaları, interaktiv telefon sistemləri və s. kimi ixtiyari onlayn-əlavələrindən istifadə etməklə alman və ya yerləşdirilən sifarişləri özündə birləşdirir.

Baxmayaraq ki, müxtəlif tədqiqatlarda elektron kommersiyaya əsas diqqət verilir, qeyd etmək lazımdır ki, o elektron biznesin aparılmasının çox geniş proseslər yığımının ancaq ən mühüm elementlərindən biridir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, elektron ticarət də elektron kommersiyanın tərkib hissələrindən biridir.

Elektron kommersiya da biznes-proseslər kimi həm internet vasitəsilə, həm də istənilən digər kompüter şəbəkələri vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu sistemlərin tətbiq sahələri kifayət qədər müxtəlifdir. Onlar rəsmi əməliyyatların (biznes - əməliyyatların) və alqı-satqıların geniş spektrini özündə birləşdirir, o cümlədən: [45] mallar və xidmətlər bazarının formalaşması proseslərinin öyrənilməsi, kommersiya partnyorunun axtarışı, malların istehlakçılara çatdırılması və istehlak prosesinin təşkili, kommersiya vasitəçiliyi mallar və xidmətlər bazarında müqavilə (saziş) əlaqələrinin təşkili elektron kommersiya; müştərilərin əldə edilməsi və saxlanması-müştərilərlə münasibətlərin idarə edilməsi sistemlərinin Customer Relationships Management (CRM) sistemlərinin istifadəsilə; elektron marketing (Internet-marketing); maliyyələrin, büdcənin və haqq-hesablann idarə edilməsi elektron bankinq; insan resurslarının idarə edilməsi Human Resources və ya HR sistemləri-insan resurslarının idarə edilməsi sistemlərinin istifadəsi ilə; zəruri informasiyanın elektron mübadiləsi; elektron sığorta; bilavasitə malların və

xidmətlərin satış aktının həyata keçirilməsi. alqının elektron ödənişi (elektron pul köçürməsi, kredit kartoçkası, elektron pul, elektron çek vasitəsilə); məhsulları və xidmətləri əldə etmək imkanlarına malik olmaq üçün müxtəlif növ resurslarını birləşdirən, özlərini müstəqil şirkətlər qrupu kimi göstərən virtual müəssisələrin yaradılması; məhsulların layihələşdirilməsi və hazırlanması; sifarişlərin yerinə yetirilməsi və onlara nəzarət olunması; lojistika (daxil olan) və göndərilən (çıxan) və əmtəə və material ehtiyatlarına nəzarət; xidmət, dəstək və satışdan sonrakı dəstək və s.; məhsulun paylanmış birgə istehsalının təşkili; elektron mağazaların təşkilinin maliyyələşdirilməsi və onların sığortalanması; biznesin inzibatiləşməsi (vergilər, gömrük və s.); nəqliyyat xidməti, daşınma nəqliyyat texnikası və təchizat üsulları; mühasibat haqq-hesabının aparılması; münaqişəli vəziyyətlərin və mübahisəli məsələlərin həlli.

Elektron biznes həm daxili (firmalardaxili), həm də dünyada mövcud olan (qlobal, lokal, firmalararası və s.) ixtiyari elektron şəbəkə formasından istifadə edərkən gedən daxili biznes prosesləri (kommersiya fəaliyyəti həyata keçirilərkən iqtisadi subyektlərin həyata keçirdikləri biznes-proseslər də daxil olmaqla) də özündə birləşdirir.

Məlum olduğu kimi, funksional təyinatı nöqtəyi-nəzərindən xidmətlər sferasının fəaliyyətini 4 xidmət növünə ayırmaq qəbul olunmuşdur: şəxsi xarakterli; ev təsərrüfatına istiqamətlənmiş; ictimai istehsala yönəldilmiş (maddi şöbə); cəmiyyətə istiqamətləndirilmiş. Ancaq praktikada xüsusi funksional istiqamətə malik olan çox az xidmət növləri vardır. Ehtimal ki, elektron xidmətlərin əksəriyyəti çox funksionaldır: istehlakçı kimi burada müəssisələr, idarələr, ictimai təşkilatlar, ev təsərrüfatları, vətəndaşlar çıxış edirlər, kateqoriyalar və xidmət obyektlərinin əlaqələri isə faktorlar yığımından və şəraitdən (vəziyyətdən) asılı olaraq tez-tez dəyişir. Xidmətlərin böyük hissəsi qarışıq, çox profilli istiqamətə malikdir.

Elektron xidmət sferasında ən mühüm tendensiya biliklərə əsaslanan müəssisələrin inkişafının sürətləndirilməsidir. Bu gün hazırlanacaq, istehsal ediləcək, satılacaq və alınacaq hər bir şeyin əsas inqrediyenti bilik olur. Ona görə

də biliklərlə idarəetmə - onların axtarışı, intellektual potensialının inkişafı, onun istifadəsi, yayılması, satışı-şirkətlərin, regionların və dövlətin ən mühüm iqtisadi məsələsi olur. İndiki müqavilələrdə (şəraitdə) əmələdici sənayedə və elektron xidmətlər sferasında yenidən yaranan dəyərin demək olar ki, 75%-nin mənbəyi informasiyadır.

E-kommersiya sənayesinin səviyyəsi. Elektron biznes milli və beynəlmiləl səviyyədə həyata keçirilə bilər. Bu səviyyədə rəsmi əməliyyatların aparılmasında fərqi əsasını texniki və texnoloji (belə ki, elektron kommersiya qlobal xarakterinə görə fərqlənir) tərkibi deyil, qanunvericilik təşkil edir. Elektron kommersiya beynəlmiləl səviyyədə aparılması olduqca mürəkkəbləşir. Bu müxtəlif vergi qoyma sistemlərinin, gömrük yığımları, müxtəlif ölkələr arasında fərdi və bununla bərabər eyni olmayan müqavilələrin qəbulu, bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsində qəbul edilmiş qaydaların olduqca fərqli olmasının nəticəsidir. Elektron kommersiya sisteminin milli səviyyədə əsas şəbəkədə firmanın nümayəndiliyi reklamla və satışdan qabaq və satışdan sonrakı dəstəklə bağlıdır.

Elektron kommersiya müasir modeli dörd tərkib elementindən: 1) subyektlərdən, 2) obyektlərdən, 3) biznes - proseslərdən və 4) kompüter şəbəkələrindən ibarətdir.

Elektron kommersiya subyektləri (iştirakçıları) arasında dövlət və xüsusi müəssisələr, həmçinin fiziki şəxslər ola bilər. Elektron kommersiya prosesində həmçinin iştirak edirlər: maliyyə institutları - maliyyə bazarında xidmət göstərən müəssisələr: banklar, investisiya, sığorta, klirinq şirkətləri və s. Kommersiya strukturları - İnternet vasitəsilə qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisələr. Daha dar mənada bu müəssisələr İnternet vasitəsilə nəyi isə alan və ya satan, yəni kommersiya əməliyyatları həyata keçirən müəssisələrdir. Sonuncu istehlakçılar - şəxsi istifadə üçün İnternet vasitəsilə mal və xidmətlər əldə edən ayrı-ayrı şəxslər və fərdi təsərrüfatlardır. Elektron kommersiya modelinin obyektləri informasiya xarakterli mal və xidmətlərdir ki, onların həyata keçirilməsinə subyektlər tərəfindən yönələn müəyyən təsirlər ola bilər. Elektron kommersiya obyektinə aid olan mal və xidmətlərin siyahısı çox genişdir: intellektual mal və xidmətlər

satıcının (serverin) kompüterindən alıcının kompüterinə bilavasitə ötürülən kompüter proqramları, məqalələr, məsləhətlər və digər məlumatlar; poçt və ya kuryer vasitəsilə göndərilə bilən kitablar, musiqi və kompüter - diskləri, filmlər; həmçinin çatdırılması satıcının «çatdırılma» xidmətləri tərəfindən yerinə yetirilən kompüter və iri ölçülü məişət texnikası daxil olmaqla digər şeylər. Subyektin obyektdə, həmçinin subyektlərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri ilə bağlı əməliyyatlar ayn-aynılıqda biznes - əməliyyatlar adlanır. Bunlar birlikdə kommersiya fəaliyyətini əmələ gətirir: ticarət (alqı-satqı və mübadilə əməliyyatlarını), sığorta, ödəniş və s. Kompüter şəbəkələri - İnternet, intranet və digər şəbəkələr vasitəsilə iştirakçıları əlaqələndirən və əməliyyatları təmin edən şəbəkələrdir.

Şübhəsiz elektron kommersiya modelində bilavasitə iştirak etməyən, lakin onun fəaliyyətinə və inkişafına təsir edən bir sıra faktorlar vardır. İqtisadi, siyasi və coğrafi faktorlar, rəqabətqabiliyyətiyin vəziyyəti, dövlət - bunlar elektron kommersiya modelinə həm bütövlükdə, həm də onun hər bir elementinə ayn-aynılıqda təsir etməyə qadirdirlər.

İnternet vasitəsilə həyata keçirilən elektron kommersiya texnologiyaları funksional fəaliyyətinə əsasən 4 qrupa bölünür: Məhsul satışı üzrə texnologiyalar (Sale). Buraya istehlakçıdan sorğunun alınması, hesabların yazılması, pul ödənişlərinin göndərilməsi və s. daxildir. Distant satış (post sale) və ixtisaslı kadrların hazırlanması və seçilməsi. Buraya məhsulun onlayn göndərişi, istehlakçıların monitorinqi, marketinq və satış üzrə mütəxəssis seçimi daxildir. Məhsulun hərəkəti və reklamı üzrə marketinq texnologiyaları. Alqı prosesi (purchasing). Buraya mümkün istehsalçıların axtarılması, alqı haqqında razılaşma müqaviləsi, göndərmənin elektron təsdiqlənməsi, satışdan sonrakı texniki kömək göstərilməsi, məhsulun yeni nümunələri və keyfiyyətləri haqqında qarşılıqlı informasiya mübadiləsi daxildir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərmişdir ki, virtual biznes və elektron kommersiya sistemlərində iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış idarəetmə, layihə və investisiya məsələlərinin işlənilməsi ilə bağlı vacib nəzəri və metodiki məsələlər hələ də öz həllini tam olaraq tapmamışdır. Səmərəli işləyən elektron kommersiya sisteminin

formalaşmasının zəruri nəzəri və metodiki əsaslan hələ də işlənilməmişdir. İnternet-şirkətlərin və onlara daxil olan elektron mağazaların alternativ variantlardan daha səmərəli variantının seçiminin həyata keçirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış metodlar, həmçinin virtual biznesin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodu yoxdur. Beləliklə, qeyd etmək olar ki, İnternet şəbəkədə elektron biznesin əsas komponenti kimi elektron kommersiya sisteminin formalaşmasının, yaranmasının və inkişafının nəzəri və metodiki məsələləri zəif işlənilmişdir. Onların işlənilməsi və iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin tədqiqi vacib bir məsələ kimi qarşıda durur. Ona görə də İnternet şəbəkədə elektron kommersiya sisteminin iş prinsiplərinin qurulması ilə bağlı nəzəri və metodiki məsələlər, onların formalaşmasının iqtisadi effektivliyinin əsaslandırılması, tətbiqi, fəaliyyətin son nəticələrinin müəyyən edilməsi, həmçinin müvafiq modellərin qurulması və onların reallaşdırılması üçün metod və alqoritmlərin işlənilməsi kifayət qədər aktual əhəmiyyətə malikdir.

Ümumiyyətlə, İKT infrastrukturunun formalaşması, kartlı ödənişlər üzrə əməliyyat mərkəzlərin yaradılması, müasir elektron Ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıqda elektron ticarətin stimullaşdırılması, elektron xidmətlər sisteminin genişlənməsi, elektron biznes və elektron kommersiya üzrə beynəlxalq informasiya-əməliyyat mərkəzinin yaradılması, elektron xidmətlərin qlobal bazarına çıxış, sənaye malları, xammal və materialların regional elektron birjasının yaradılması və s. kimi tədbirlər elektron-kommersiya texnologiyalarının perspektiv inkişafını və geniş tətbiqini təmin edir. Bazar münasibətlərinə əsaslanan respublikamızın müasir inkişaf mərhələsi milli iqtisadiyyatın formalaşmasını və onun dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya olunmasını, hər şeydən əvvəl, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunmasını aktual edir. Bu zaman beynəlxalq rəqabət milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasını stimullaşdıran ən mühüm amil kimi çıxış edir. Şübhəsiz ki, bazar münasibətləri sahələrində kifayət qədər təcrübəsi olmayan ölkəmizdə belə vəziyyətdə rəqabət qabiliyyətliliyinin

yüksəldilməsi probleminin uğurlu həlli özünün bütün çoxcəhətliliyi ilə elmi cəhətdən daha dərin araşdırmaların aparılmasını zəruri edir.

Buna görə də respublikamızda mövcud olan daxili və xarici şəraiti nəzərə alaraq dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədə, yəni iqtisadiyyatın keyfiyyətli artımına daha tez nail olunması üçün dəqiq formalaşdırılmış, şəffaf və aktiv siyasətin olması vacibdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, dünya təcrübəsində ölkənin iqtisadi inkişafının ən ümdə göstəricisi kimi adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun (ÜDM) və ya ümumi milli gəlirin həcmi ön plana çəkilir.

Lakin bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərmişdir ki, iqtisadi artım göstəricisi ölkənin ümumi inkişafını heç də həmişə müfəssəl əks etdirmir. Bu halda yaradılan gəlirin necə bölüşdürülməsi daha strateji xarakter daşıyır. Bu isə dövlətin sosial funksiyalarının daimi güclənməsini şərtləndirir. Eyni zamanda, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edə biləcək islahatların indiki mərhələsi iqtisadiyyata sistemli yanaşmanı - innovasiya - investisiya və struktur siyasətin işlənməsini, ölkənin hər tərəfli inkişafının təmin edilməsinə təkan verə biləcək məqsədli proqramların həyata keçirilməsini zəruri edir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublika iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində bütün iqtisadi islahatların mahiyyəti və məqsədi ölkədə innovasiyalı iqtisadiyyatı yaratmaq, innovasiya sahibkarlığını inkişaf etdirmək istiqamətində iqtisadi artımı ÜDM-nin yüksəltməkdən ibarətdir. Bütün bunlar isə ölkədə innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsini tələb edir.

Deməli, innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycanda əlverişli innovasiya mühitinin yaradılmasını təmin edə biləcək, yeni dövr üçün dövlətin innovasiya siyasəti işlənilib hazırlanmalıdır. Innovasiya siyasəti elmi, texniki, istehsal, istehlak, maliyyə sistemini, iqtisadi təhlili və digər ümumi məsələləri birləşdirməli və intellektual resursların istifadəsinə, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilməlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrin innovasiya siyasəti üzrə apardığı islahatları və respublika iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsini əsas tutaraq belə nəticəyə gəlmək olar

ki, respublikada dövlətin innovasiya siyasəti aşağıdakı vacib prinsiplərə əsaslanmalıdır:

İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf modelini yaratmaq və qəbul etmək. Dövlət tərəfindən innovasiyalann, iqtisadi artımın əhəmiyyətli amilinə çevrilməsinə təminat verən iqtisadi-hüquqi şərtlərin və iqtisadi mexanizmlərin yaradılması. innovasiya fəaliyyətinin və sahibkarlığın aktivləşdirilməsinin bazar mexanizmlərinin maksimum istifadəsi, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektləri üçün bərabər stimulların yaradılması. Elmi-texniki potensialın səmərəli inkişafı və iqtisadi siyasətin məqsəd-lərinə uyğun dəyişdirilməsi. Məhsulu işləyənlərin, istehsal edənlərin və investorların maraqlarının optimal uyğunlaşdırılması, intellektual mülkiyyət obyektlərinin gəlir mənbələri kimi tanınması və s.

Bu prinsiplərin reallaşdırılması üçün ekspertizaların aparılması və innovasiya fəaliyyətinin daha səmərəli stimullaşdırılması nöqtəyi-nəzərdən qanunvericiliyin formalaşdırılması və sənaye, kənd təsərrüfatı və sosial komplekslərin əsas sahələrində innovasiya prosesinin inkişafının təmin olunması tələb olunur. Bununla əlaqədar dövlətin innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar: innovasiya fəaliyyətinin, istehsalın inkişafının, rəqabət qabiliyyətliliyinin, elmtutumlu məhsulların artırılmasının kompleks dəstəklənmə sisteminin yaradılması; innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi prosesində dövlət idarəetmə orqanları, kommərsiya strukturları, maliyyə-kredit idarələri ilə yanaşı, ictimai təşkilatların iştirakının zəruriliyi; informasiya təminatı sistemi, kadrların hazırlığı və yenidən hazırlığı sistemi daxil olmaqla innovasiya prosesinin infrastrukturunun, kiçik innovasiya sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi; innovasiya layihələrinin və proqramlarının müsabiqə yolu ilə seçilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya fəaliyyətinin ekoloji prioritetləri istisnasız bütün sahələrdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Burada yalnız müasir texnologiyalar və «nou-hau»lar vasitəsilə ətraf mühitin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq olar. Bu araşdırmaları əsas tutaraq, Azərbaycanın innovasiya siyasətinin əsas

məsələlərindən aşağıdakıları göstərmək olar: fundamental elmlər və kadrların hazırlığı sistemi daxil olmaqla, elmi-istehsal-texnoloji potensialın inkişaf etdirilməsi; məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinə müsbət təsir göstərəcək innovasiya layihələrinin reallaşdırılması və innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi üçün əlverişli iqtisadi və maliyyə şəraitin yaradılması, məhsulun keyfiyyətinə beynəlxalq standartların tətbiqi, ətraf mühitin mühafizə olunması və s.

Beləliklə, hazırlanacaq innovasiya fəaliyyətinin inkişaf konsepsiyasının müddəalarının reallaşdırılması ölkədə aşağıdakı qanunvericilik və normativ-hüquqi aktların təkmilləşdirilməsini və yenidən işlənilməsi və qəbul edilməsini aktual edir: Azərbaycan hökumətinin ölkədə innovasiya fəaliyyəti və innovasiya siyasəti haqqında qanunu; Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin inkişaf proqramını; kiçik innovasiya sahibkarlığının inkişaf proqramını; Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsi üzrə dövlət səlahiyyətli orqanı haqqında əsasnaməni; Azərbaycan Respublikasında ekspert innovasiya siyasəti haqqında əsasnamə və s.

Bütün bunların həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının dünya təsərrüfat sistemində layiqli yer tutmasına və özünün qloballaşan dünyada rəqabətə davamlı və dayanıqlı milli iqtisadiyyatını yaratmağa gətirib çıxarar.

NƏTİCƏ

Tədqiqat zamanı ümumiləşdirmələr aparılaraq nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı nəticələr alınmışdır:

1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında dünya təcrübəsindən yararlanmaqla bu sahədə təkmilləşmə mexanizmlərinin həyata keçirilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı tarixi bir proses kimi təşəkkül tapmışdır. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı istiqamətində atılan addımlar, dövlət siyasəti, bilavasitə bu sahədə inkişafın təmin edilməsi kimi prioritet vəzifələri qarşıya bir məqsəd kimi qoymuşdur. Belə ki, bu vəzifələrin həyata keçirilməsi nəticə etibarı ilə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur.

2. Müəssisələrin innovasiya qabiliyyətlərini inkişaf etdirməsi və innovasiyalı bir müəssisə xüsusiyyətinə sahib ola bilməsi bəzən uzun səy tələb edir, bəzən də müəssisələr üçün isə innovasiya qabiliyyətinə sahib olmaq heç bir zaman mümkün olmur. Innovasiya qabiliyyətinə sahib olmaq istəyən və bunu davamlı hala gətirmək istəyən müəssisələrin əvvəlcə innovasiya yaradacaq fikirlərə açıq olmaları və bu fikirləri mənimsəmələri lazımdır. Bir təşkilatın strategiya müəyyən etməsi və bu prosesi həyata keçirməsi, indiki vaxtda sürətlə dəyişən şərtlərdə mövcud ola bilməsinin əsasıdır.

3. Müəssisələr innovasiya idarəetməsi həyata keçirərkən texnologiyani, biznes proseslərini (müşətilər, təchizatçılar, maliyyə və xarici mənbələr və s.) və insan əlaqələrini (mədəniyyət, rabitə, təşkilat və s.) innovasiyanı dəstəkləyəcək və təşviq edəcək şəkildə idarə etməsi lazımdır. Innovasiyanın müvəffəqiyyəti insan, avadanlıq, informasiya, sərmayə kimi faktorlarla yanaşı, təşkilatın bunları idarə edə bilmə bacarığına bağlıdır. Bunun üçün müəssisələrin uzun müddətli bir dünyagörüşü, bazar meyllərini müəyyənləşdirmək, təxmin edə bilmək, texnoloji və iqtisadi məlumatları toplama, emal etmə və mənimsəmə qabiliyyəti olmalıdır. Strategiyanın olmaması bütün təşkilatlar, qurumlar və müəssisələr üçün həyati dərəcədə təhlükədir.

4. İqtisad elminin müstəqil sahəsi olan innovasiya menecmenti reinjiniringin innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində əsas, təminedicisi, sosial-psixoloji və texnoloji funksiyaları yerinə yetirir, maddi, əmək və maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə olunmasını təmin edir.

5. Yeniliklərin işlənilməsi və tətbiqi üzrə reinjiniring tədbirlərinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün idarəetmə qərarlar zəncirində son məqsədin müəyyənləşdirilməsi, istehsalın təzələnməsi strategiyası, resurslara tələbat və onun maliyyələşdirilmə mənbələri mütləq nəzərə alınmalıdır.

6. Reinjiniring prosesində ETTKİ-nin genişləndirilməsi, dərinləşdirilməsi və ixtisaslaşdırılması müəssisənin istehsal güclərinin bazarın tələbinə uyğunluğunun əks əlaqələri əsasında avtomat tənzimləmə sistemini yaradır. Sənaye müəssisəsinin ETTKİ-ni hazırlamaq və yerinə yetirmək qabiliyyəti innovasiya tipli yeniliklərin işlənilməsi, istehsalı və diffuziyası sahəsində reinjiniring tədbirlərinin uyğunluğunu müəyyən edir.

7. Müəssisə gələcəkdəki işləri və fəaliyyətlərini düşünərkən, fəaliyyətdə olduğu sektorda əsas işi ilə əlaqədar strategiyalar da təyin edir. Müəssisənin həyatını davam etdirməsinin və rəqabət üstünlüyü təmin etməsinin bir yolu da gündəlik iş və fəaliyyətlərini etdiyi, gəlir əldə etdiyi sektorlara platformada ən yaxşı ola bilməsidir. Bu asan deyil, çünki mövcud iş ətrafında, başda rəqiblər olmaq üzrə müxtəlif güclər işlətməyi və bu səbəbdən onun sektor daxilindəki davranışlarına təsir edir. Müəssisənin gündəlik həyatını effektiv və məhsuldar olaraq davam etdirə bilməsi, iş mühitindəki bu güclərin davranışını izləmək və onlara uyğun reaksiya inkişaf etdirməklə mümkün olmaqdadır.

8. Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, uzunmüddətli planlarda yeni texnika və texnologiyaya kapital qoyuluşu iqtisadi artım və istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün həlledici amildir. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, əgər idarəetmə lazımi səviyyədə olmasa yeni texnika və texnologiya istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin etməyəcəkdir və nəticədə müəssisənin səmərəliliyi öz əvvəlki səviyyəsindən də aşağı düşəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası”-12 Noyabr, 1995-ci il.
2. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 15 dekabr, Bakı-1992
3. “Sahibkarlıq fəaliyyəti; növləri təşəkkülü və inkişaf problemləri”., A.B.Abbasov, Bakı-1998, 212 s
4. “Biznesin Əsasları” ., A.B.Abbasov, Bakı-2005, 656 s
5. “Sahibkarlığın əsasları”., Vaqif Niftullayev, Bakı-2002, 618 s
6. “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”., A.B.Abbasov, Bakı-2011, 464 s
7. “Sahibkarlıq Nəzəriyyəsi” ., Q.N.Manafov və M.X.Xeybullayev, Bakı-2011, 158 s
8. Atakişiyev M.C .İnnovasiya menecmenti. Bakı: Təfəkkür, 2004, 135 s.
9. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı şəhəri, 11 iyul 2000-ci il 905-IQ.
- 10.Qasimov F. H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri, Bakı: Elm, 2009, 416 s.
11. Hüseynova A.D. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı//Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf yolu// Bakı, 2015, 132-139 s.
12. Menecement. Şahbazov K., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. və b., Bakı-2005. 1000 s.
13. Dadaşova M.İ. Müəssisələrin bazar münasibətlərinə uyğunlaşdırılması (monoqrafiya). Bakı: «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2005.
14. Hammer, Michael, Champy, James. (1997), Değişim Mühendisliği İş İdaresinde Devrim için Bir Manifesto, Çev. Sinem GÜL, Sabah Yayınları, Yön Matbaacılık, İstanbul.
15. Melliou M, Wilson T D. (1995) “Business Process Redesign and The UK Insurance Industry”, International Journal of Information Management, Vol.15, no3
16. Petrozzo, Daniel ve John C. Stepper.(1994) “Succesful Reengineering”, Van Nostrand Reinhold, An International Thomson Publishing Company, Newyork,.

17. Thomas, Michael (1994) "What You Need To Know About: Business Process re-engineering"; Personel Management. January
18. А.А. Блажевич. Стратегический менеджмент. УФА-2005.
19. Кравченко В.Ф., Кравченко Е.Р., Забелин П.В. «Организационный инжиниринг» - М., «ПРИОР», 1999
20. Ивасенко А.Г., Никонова Я.И., Сизова А.О. Инновационный менеджмент. Учеб.пособие. – М; КНОРУС, 2009.
21. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика. Учеб.пособие. (Под ред. П.Н.Завлина и др.) – М.: ОАО «НПО Экономика» 2000.
22. Оголева Л.Н., Чернецова Е.В., Радиковский В.М. Реинжиниринг производства. Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2005.
23. www.azstat.gov.az - Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi
24. www.taxes.gov.az – Vergilər Nazirliyi
25. www.maliyye.gov.az – Maliyyə Nazirliyi
26. www.elibrary.az – Elektron Kitabxana
27. www.economy.gov.az – İqtisadiyyat Nazirliyi
28. www.vergijurnali.az – Azərbaycanın Vergi Jurnalı
29. www.e-qanun.az – Normativ-hüquqi aktların vahid internet elektron bazası
30. www.iqtisad.net